

Analysis of Rural Shrinkage with an Emphasis on the Role of the Commodification of Space and Migration: A Case Study of Saqqez County

Afsaneh Ahmadi ^{1✉} | Esmaeil Taghavi-Zirvani ²

1. Corresponding Author, Institute of Geography, Faculty of Geography, University of Tehran, Tehran, Iran. E-mail: afiahmadi@ut.ac.ir
2. Institute of Geography, Faculty of Geography, University of Tehran, Tehran, Iran. E-mail: e.taghavi@ut.ac.ir

Article Info

Article type:
Research

Article history:

Received 03 November 2025
Received in revised form 08
March 2026
Accepted 28 April 2026
Published online 22 September
2026

Keywords:

Rural Shrinkage,
One-Sample t-Test,
Saqqez County,
Commodification of Space,
DANP Model,
Migration.

ABSTRACT

Objective: Rural shrinkage has emerged as an increasingly significant phenomenon in rural settlements, particularly in developing countries. This study aims to analyze the phenomenon of rural shrinkage with an emphasis on the role of the commodification of space and migration.

Methods: This study employs a survey research design based on field observations and documentary evidence. The sample size for the expert questionnaire addressing the factors associated with the commodification of space, as well as the rural residents' questionnaire concerning the factors influencing migration, was determined based on theoretical saturation. Given the lack of reliable information on the population of individuals who had migrated from rural areas, 60 questionnaires were distributed and completed. The expert sample consisted of 10 participants. In both components of the study, namely the expert and rural resident questionnaires, non-probability purposive sampling was employed. The questionnaire data were analyzed using the one-sample t-test in SPSS.

Results: Based on the mean scores, the most important factors influencing rural residents' migration were, in descending order, the ineffective performance of urban authorities (4.77), family poverty (4.72), and inequality in facilities and services between these rural areas and the provincial capital and other destination cities (4.70), among others. According to the DANP model, the most important factors contributing to the commodification of rural space in relation to rural shrinkage were, in descending order, the degradation of natural landscapes (0.0050), a sense of alienation from space (0.0047), the conversion of agricultural land uses (0.0045), a perceived privatization of space (0.0044), and unemployment in rural areas (0.0042), among others.

Conclusions: Rural shrinkage in Saqqez is a consequence of the logic of the commodification of space under neoliberal capitalism and the ineffectiveness of local governance. Migration constitutes a major driver of this process and, in turn, reinforces a vicious cycle of rural shrinkage.

Cite this article: Ahmadi, A., & Taghavi-Zirvani, E. (2026). Analysis of Rural Shrinkage with an Emphasis on the Role of the Commodification of Space and Migration: A Case Study of Saqqez County. *Space Economy and Rural Development*, 15 (56), 1-27. <http://doi.org/10.22034/serd.2026.11761>

© The Author(s)

DOI: <http://doi.org/10.22034/serd.2026.11761>

Publisher: Kharazmi University

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

The phenomenon of rural shrinkage, particularly in developing countries, has become one of the major challenges facing spatial planning. Long-term population decline in rural areas has profound implications for their economic, environmental, cultural, and social sustainability. Population decline, when accompanied by economic decline, is commonly understood as rural shrinkage.

Rural shrinkage initially emerged in Western countries such as Germany, the United Kingdom, and the United States as a consequence of processes including deindustrialization, suburbanization, declining birth rates, and population ageing. In recent years, however, several regions in developing countries have also experienced shrinkage. Population loss has been regarded as one of the most important indicators of shrinkage. The commodification of space has increasingly been recognized as a determining and accelerating factor in this process. Within the theoretical frameworks of political geography and political economy, particularly the perspective developed by David Harvey, the commodification of space refers to a process through which land, natural resources, and even local identities are transformed into commodities that can be exchanged in national and global markets. More broadly, commodification refers to a process through which phenomena such as place, space, culture, land, or other entities are conceptualized as commodities possessing exchange value and, consequently, can be traded in markets for profit. Given the importance of this issue, the present study focuses on Saqqez County and analyzes the relationship between the commodification of space and rural shrinkage. The study seeks to identify the factors contributing to the commodification of space using field data and a multi-criteria decision-making model, and to analyze their effects in rural areas in relation to the city. Such an analysis can contribute to a better understanding of the underlying processes driving rural shrinkage and provide a basis for developing preventive and corrective policies in spatial planning.

Methods

Data were collected using field-based and library/documentary methods. In the field component of the study, the information examined included nominal-scale variables represented in an interaction-effects matrix, as well as variables measured using a Likert scale. To identify the most important factors influencing rural residents' migration in Saqqez County, a questionnaire was administered to rural residents. Non-probability purposive sampling was employed in this component. The sample size was determined using the principle of theoretical saturation. Given the lack of precise information regarding the population of people who had migrated from the villages, 60 questionnaires were distributed and administered to individuals who had migrated from the rural areas. The questionnaire data were analyzed using the one-sample t-test in SPSS. To identify the factors influencing the commodification of space, a questionnaire was administered to experts. The variables included in this questionnaire were organized into four indicators: urban physical structure, citizens' perceptions, structural adjustment programs, and the government's socioeconomic policies. The expert sample size was also determined based on theoretical saturation, and non-probability purposive sampling was employed. The sample consisted of 10 experts. The validity of the questionnaire was assessed using the Lawshe Content Validity Ratio (CVR), and all questionnaire items demonstrated a high level of validity according to the experts, with CVR values above 0.68.

Results

Based on the calculated t-statistic and a significance level of less than 0.001, it can be stated with 99% confidence that statistically significant differences exist between the hypothesized

mean and the observed mean for the following variables: the availability of greater employment opportunities outside the villages, the lack of employment opportunities within the villages, employment opportunities created by relatives and fellow villagers at destination locations, lack of banking facilities, the weakening of the agricultural and livestock sectors, inequality in facilities and services between the villages and the provincial capital and other destination cities, insufficient educational, healthcare, and recreational facilities in the villages, the occurrence of drought in recent years, difficulties associated with establishing families for respondents or their children, encouragement and influence from relatives and members of the same tribe or social group, family poverty, and the ineffective performance of urban authorities. The observed mean scores for these variables were higher than the theoretical mean of 3, indicating that these factors play a determining role in the migration of rural residents from Saqqez County. According to the final importance vector generated by the DANP model, the factors associated with the commodification of rural space in relation to rural shrinkage were ranked, in descending order of importance, as follows: degradation of natural landscapes, a sense of alienation from space, conversion of agricultural land uses, perceived privatization of space, rural unemployment, second-home tourism in rural–urban areas, incorporation of surrounding villages, absence of taxation on repeated transactions involving land and housing, land and housing speculation, government housing policies, the dependence of rural municipality revenues on building-permit issuance, banks stimulating demand for urban land and housing, the dominance of cities in economic growth processes and neglect of rural areas, the declining role of the state in the economy, reduction in the value of the national currency, privatization of industries and companies, and labor casualization and the increasing prevalence of temporary employment.

Conclusion

The findings from both analytical approaches -the one-sample t-test and the DANP model-underscore the central role of policies and institutional performance in shaping the commodification of space. Structural adjustment policies, privatization, and the reduction of the state's role in the economy, which occupy ranks 14–17 in the DANP model, together with the prioritization of urban development, ranked 13th in the DANP model, have contributed to the commodification of space and the concentration of resources in urban areas. The dependence of rural municipality revenues on building permits, ranked 11th in the DANP model, and the absence of taxation on repeated land transactions, ranked 8th, indicate the entrapment of local governance within the logic of land and real-estate speculation. Rather than supporting sustainable rural development, these policies contribute to the commodification of space. The ineffective performance of authorities, which recorded the highest mean score in the t-test (4.77), indicates shortcomings in local governance with regard to crisis management and the provision of alternative solutions to migration. Overall, rural shrinkage in Saqqez can be understood as a consequence of the commodification of space under neoliberal capitalism, compounded by ineffective local governance. Migration constitutes a major driver of this process and, in turn, reinforces the vicious cycle of rural shrinkage.

Keywords: Rural Shrinkage, One-Sample t-Test, Saqqez County, Commodification of Space, DANP Model, Migration.

Author Contributions

- First author: Presentation of analyses for the data, discussion, and conclusion for the research.
- Second author: Data collection.

Data Availability Statement

Not applicable.

Acknowledgements

We express our utmost gratitude and appreciation to the Editor-in-Chief, the Internal Editor of the journal, the responsible staff and experts, and the honorable reviewers.

Ethical considerations

The authors avoided data fabrication, falsification, plagiarism, and misconduct.

Funding

This article was written without support.

Conflict of interest

The authors declare no conflict of interest.

تحلیل پدیده انقباض نواحی روستایی با تأکید بر نقش کالایی شدن فضا و مهاجرت (مطالعه موردی: شهرستان سقز)

افسانه احمدی^۱ | اسماعیل تقوی زیروانی^۲

۱. نویسنده مسئول، مؤسسه جغرافیا، دانشکده جغرافیا، دانشگاه تهران، تهران، ایران. رایانامه: afiahmadi@ut.ac.ir

۲. مؤسسه جغرافیا، دانشکده جغرافیا، دانشگاه تهران، تهران، ایران. رایانامه: e.thaghavi@ut.ac.ir

اطلاعات مقاله

چکیده

نوع مقاله:

پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۸/۱۲

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۱۲/۱۷

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۲/۰۸

تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۶/۳۱

کلیدواژه‌ها:

انقباض روستایی،
آزمون تی تک نمونه‌ای،
شهرستان سقز،
کالایی شدن فضا،
مدل DANP،
مهاجرت.

هدف: انقباض روستایی به عنوان یک پدیده نوظهور در سکونتگاه‌های روستایی کشورهای در حال توسعه شدت گرفته است. هدف این پژوهش تحلیل پدیده انقباض روستایی با تأکید بر نقش کالایی شدن فضا و مهاجرت است. **روش پژوهش:** این پژوهش از نظر روش تحقیق، پیمایشی مبتنی بر مشاهدات میدانی و اسنادی است. روش تعیین حجم نمونه در پرسشنامه متخصصان در ارتباط با عوامل کالایی شدن فضا و پرسشنامه روستاییان در ارتباط با عوامل مؤثر بر مهاجرت، اشیاع نظری بوده است. با توجه به مشخص نبودن جمعیت مهاجرت کننده از روستاها، تعداد ۶۰ پرسشنامه توزیع و تکمیل شد. حجم نمونه برای متخصصان برابر با ده نفر بود. روش نمونه‌گیری در هر دو بخش پرسشنامه متخصصان و پرسشنامه روستاییان روش نمونه‌گیری غیراحتمالی (هدفمند) بوده است. برای تجزیه و تحلیل داده‌های پرسشنامه، از آزمون تی تک‌نمونه‌ای در نرم‌افزار SPSS استفاده شد. **یافته‌ها:** بر اساس نمره میانگین، مهم‌ترین عوامل مؤثر در مهاجرت روستاییان به ترتیب عواملی همچون عملکرد ناکارآمد مسئولان شهر (۴/۷۷)، فقر خانواده (۴/۷۲) و نابرابری در امکانات و خدمات میان این روستاها با مرکز استان و سایر شهرهای مقصد (۴/۷۰) و ... است. بر اساس مدل دنپ، مهم‌ترین عوامل مؤثر در کالایی شدن فضای روستا در ارتباط با پدیده انقباض شهری به ترتیب عواملی همچون تخریب چشم‌اندازهای طبیعی (۰/۰۰۵۰)، احساس بیگانگی با فضا (۰/۰۰۴۷)، تغییر کاربری زمین‌های کشاورزی (۰/۰۰۴۵)، احساس خصوصی شدن فضا (۰/۰۰۴۴)، بیکاری در روستا (۰/۰۰۴۲) و ... است. **نتیجه‌گیری:** انقباض روستایی در سقز، قربانی منطق کالایی‌سازی فضا توسط سرمایه‌داری نئولیبرال و ناکارآمدی حاکمیت محلی است. مهاجرت، عامل مهم این فرآیند است که خود به چرخه معیوب انقباض دامن می‌زند.

استناد: احمدی، افسانه؛ و تقوی زیروانی، اسماعیل (۱۴۰۵). تحلیل پدیده انقباض نواحی روستایی با تأکید بر نقش کالایی شدن فضا و مهاجرت (مطالعه موردی: شهرستان سقز). *اقتصاد فضا و توسعه روستایی*، ۱۵ (۵۶)، ۲۷-۱. <http://doi.org/10.22034/serd.2026.11761>

مقدمه

کالایی شدن فضا، که در چارچوب نظریه‌های جغرافیای سیاسی و اقتصاد سیاسی (به‌ویژه دیدگاه دیوید هاروی) قابل تحلیل است، به فرآیندی اشاره دارد که در آن، زمین، منابع طبیعی، و حتی هویت‌های محلی به کالاهایی قابل مبادله در بازار جهانی و ملی تبدیل می‌شوند. از سویی، کالایی شدن به فرایندی اشاره دارد که یک پدیده همانند مکان، فضا، فرهنگ، اجزا بدن و زمین یا هر چیز دیگر به‌مانند یک کالا و یک ابژه در نظر گرفته می‌شوند که برای دیگران دارای ارزش مصرفی هستند و می‌توان آنها را برای کسب سود در بازار مورد معامله قرار داد. کالایی شدن فضا در نظام سرمایه‌داری مربوط به خصوصی سازی و تجاری سازی فضاها می‌باشد که در نتیجه عدم نقش آفرینی کارآمد و مؤثر دولت بروز می‌کند و عرصه را برای دخالت و تصمیم‌گیری بی‌حد و حصر سرمایه‌گذاران بخش خصوصی باز می‌کند و از طرفی منجر به مالکیت سرمایه‌گذار خصوصی بر جامعه و وجوه مختلف زندگی اجتماعی انسان می‌شود و عامل تسریع‌کننده و تعیین‌کننده در فرآیند انقباض روستایی این عامل است (چان^۱، ۲۰۲۳: ۳).

پدیده انقباض نواحی روستایی، به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه، به یکی از چالش‌های اساسی توسعه فضایی تبدیل شده است. کاهش جمعیت بلندمدت مناطق روستایی تأثیرات عمیقی بر توسعه پایدار اقتصادی، محیط‌زیست، فرهنگی و اجتماعی آنها دارد. کاهش جمعیت در کنار افول اقتصادی به‌عنوان انقباض روستایی در نظر گرفته می‌شود. انقباض روستایی در آغاز در کشورهای غربی مانند آلمان، بریتانیا و ایالات متحده در نتیجه صنعتی‌زدایی، حومه‌نشینی، کاهش نرخ تولد و پیری جمعیت رخ داد. در سال‌های اخیر در کشورهای در حال توسعه تعدادی از مناطق نیز منقبض شده‌اند. از دست رفتن جمعیت به‌عنوان مهم‌ترین معیار برای انقباض در نظر گرفته شده است (رکین^۲ و فرناندز^۳، ۲۰۱۱). از سوی دیگر، تمرکز بر توسعه‌های کوتاه‌مدت و سوداگرانه (مانند ساخت‌وسازهای غیرمتناسب با نیاز محلی) می‌تواند منجر به نابودی سرمایه‌های طبیعی و فرهنگی - که خود از ارکان پایداری و جذابیت نواحی روستایی هستند - شود. در نتیجه، نه تنها انقباض جمعیتی تشدید می‌گردد، بلکه "شباط سرزمینی" و توانایی این نواحی برای تطبیق هوشمندانه با تغییرات (انقباض هوشمند) نیز تحلیل می‌رود (ماکونن^۴ و اینکینن^۵، ۲۰۲۳).

مهم‌ترین پیرامون‌های انقباض روستایی شامل مواردی همچون کاهش جمعیت، تخلیه نواحی، فرسودگی زیرساخت‌ها، کاهش فعالیت‌های اقتصادی و تضعیف سرمایه اجتماعی، جهانی شدن، برنامه تعدیل ساختاری، کاهش زاد و ولد، پیری جمعیت، تخریب محیط زیست و بلایای طبیعی، افول صنعت و کشاورزی، حومه‌نشینی، حاشیه‌نشینی، رشد پراکنده شهری، کالایی شدن فضا و ... است که پیامدهای پیچیده‌ای بر پایداری جوامع روستایی دارد و کاهش جمعیت، نگرانی برای جمعیت باقی‌مانده روستایی و سیاست‌گذاران درگیر در توسعه روستایی است (ماکونن و اینکینن، ۲۰۲۳؛ لیو^۶ و همکاران، ۲۰۲۰؛ واردانی^۷، نورلامبانگ^۸ و همکاران، ۲۰۲۲؛ رودریگز^۹ و کابرا-بارونا^{۱۰}، ۲۰۲۴؛ پیلیانگ^{۱۱}، شیائویون^{۱۲} و همکاران، ۲۰۲۰). کالایی شدن فضا به‌عنوان پنجره‌های شکسته در ادبیات علوم سیاسی به عرصه‌هایی اشاره دارد که نخبگان سیاسی از طریق ایجاد و گشودن آنها راه کالایی شدن فضا را برای ماشین‌های رشد سرمایه‌گذاران خصوصی باز می‌کنند (کرامر^{۱۳}، ۲۰۱۲: ۱). نقش دولت‌های نتولیبرال در کالایی شدن فضای شهری معاصر بیشتر از طریق توسعه فیزیکی شهر و ساخت پروژه‌های مسکونی می‌باشد. نقش دولت در توسعه شهری به‌عنوان نهاد

1. Chan

2. Rekin

3. Fernandez

4. MacConnen

5. Inkinen

6. Liu

7. Wardani

8. Noorlambang

9. Rodriguez

10. Cabrera-Barona

11. Piliang

12. Xiaoyun

13. Kramer

تنظیم‌گر و بازساز، توسعه دهنده زمین و توسعه‌دهنده ساخت انبوه مسکن می‌باشد (سرین^۱، اسمیت^۲ و همکاران، ۲۰۲۰). این کالایی‌شدن می‌تواند یک چرخه معیوب را دامن بزند. از یک سو، افزایش قیمت زمین و مسکن تحت تأثیر سوداگری، امکان دسترسی جوانان و خانوارهای کم‌درآمد محلی به مسکن و منابع تولید را محدود می‌کند، که این خود محرک مهاجرت و کاهش بیشتر جمعیت می‌شود (زارعی و همکاران، ۲۰۲۰).

با توجه به اهمیت این موضوع، پژوهش حاضر با تمرکز بر شهرستان سقز، به تحلیل رابطه میان کالایی‌شدن فضا و انقباض نواحی روستایی می‌پردازد. هدف آن است که با استفاده از داده‌های میدانی و مدل‌های تصمیم‌گیری چندمعیاره، عوامل مؤثر در کالایی‌شدن فضا شناخته شود و اثر آن در مناطق روستایی در ارتباط با شهر تحلیل شود. این تحلیل می‌تواند به درک بهتر از فرآیندهای پنهان در پس انقباض روستایی کمک کرده و زمینه‌ساز تدوین سیاست‌های بازدارنده و اصلاحی در حوزه برنامه‌ریزی فضایی باشد. در همین راستا شهرستان سقز از سرشماری سال ۱۳۸۵ به بعد شاهد کاهش چشمگیر جمعیت روستایی خود بوده و از طرفی نیز شهرستان سقز از نرخ رشد جمعیت کمی برخوردار بوده‌است. در شهرستان سقز شواهد نشان می‌دهد که کالایی‌شدن فضا از طریق تبدیل اراضی کشاورزی به کاربری‌های غیرکشاورزی، طرح‌های شهرک‌سازی در فضای پیراشهری، بهره‌برداری بی‌رویه از مراتع و منابع آب زیرزمینی و احداث سد، نادیده گرفتن دانش بومی در الگوهای توسعه منطقه و عدم مشارکت جامعه روستایی و افزایش نابرابری و حاشیه‌نشینی به تشدید انقباض روستایی در این شهرستان دامن زده‌است. به‌طور خاص، در بافت منطقه‌ای شهرستان سقز، کالایی‌شدن در قالب تبدیل زمین‌های دیمی و آبی حاصلخیز به ویلاهای دوم و شهرک‌های مسکونی سوری، نه تنها پایه‌های اقتصاد کشاورزی محلی را سست کرده، بلکه با تغییر الگوی مالکیت و افزایش شدید قیمت زمین، جوانان روستایی را از دسترسی به اصلی‌ترین نهاده تولید محروم ساخته و آنان را به مهاجرت وادار کرده‌است. از سوی دیگر، احداث سدهای بزرگ بدون ارزیابی پیامدهای اجتماعی-اقتصادی، منجر به جابجایی اجباری و از بین رفتن نظام‌های آبیاری سنتی و وابستگی بیشتر به منابع زیرزمینی شده که خود بحران آب را تشدید نموده‌است. این فرآیندها در غیاب نهادهای تنظیم‌گر محلی کارآمد و با ضعف مشارکت جامعه، با سرعت و عمق بیشتری در حال وقوع است. بنابراین، مطالعه موردی سقز به‌عنوان یک منطقه مرزی با اقتصاد متکی به کشاورزی و دامپروری، پنجره‌ای منحصر به فرد برای بررسی تجربی رابطه بین کالایی‌شدن فضا و انقباض روستایی در ایران فراهم می‌آورد. این پژوهش در راستای پاسخگویی به دو سؤال اصلی پژوهش می‌باشد:

۱- مهم‌ترین عوامل مؤثر در مهاجرت جمعیت از روستا کدامند؟

۲- مهم‌ترین مؤلفه‌های اثرگذار در کالایی‌شدن فضا در ارتباط با پدیده انقباض روستایی کدامند؟

پیشینه پژوهش

۱. پیشینه نظری

۱-۱. انقباض روستایی

کشورهای وابسته کشورهای هستند که در آمریکای لاتین، آسیا و آفریقا واقع شده‌اند که دارای سرانه‌ی بسیار کمی می‌باشند و تا حد بسیار زیادی وابسته به صادرات تک‌محصولی جهت کسب درآمد خارجی می‌باشند (نولان^۳، ۲۰۲۲). نظریه وابستگی از جمله نظریاتی است که طی دو دهه تأثیری شگرف بر اندیشه‌های اجتماعی و سیاسی و نظریه‌های توسعه و نیز نگرش‌های جامعه‌شناختی در نیمه دوم قرن بیستم گذارده‌است (کوانگراون^۴، ۲۰۲۳). نه فقط صاحب‌نظران بلکه سیاست‌گذاران و مدیران نیز در بسیاری از کشورهای در حال توسعه تحت تأثیر نظریه وابستگی قرار گرفته بودند و ضمن آنکه علت اصلی توسعه‌نیافتگی را به خارج از مرزهای کشورهای عقب‌مانده نسبت می‌دادند، راه رشد و پیشرفت را قطع رابطه و گسستن از جهان سرمایه‌داری می‌دانستند (پاتل^۵، ۲۰۲۱).

¹. Serin

². Smith

³. Nolan

⁴. Kwanrkaew

⁵. Patel

اما با تحول شرایط تاریخی و جهانی، مبانی نظریه وابستگی نیز دگرگون شد (شمالتس^۱، ۲۰۲۳). تا جایی که به تدریج نظریه و اصلاح وابستگی را کنار گذاشته و مفاهیم دیگری را برای تبیین تحولات نوین جهان از دهه‌ی ۱۹۹۰ به بعد مطرح کردند (اوگارد^۲، ۲۰۲۴). پربیش، آندره گوندل فرانک و والراشتاین و اصلاحگران لیبرالی به عنوان سرآمدان نظریه وابستگی مطرح می‌باشند (لیوا^۳، ۲۰۲۰). تئوری وابستگی در پایان دهه ۱۹۵۰ تحت نظر کمیسیون اقتصاد سازمان ملل متحد در امور قاره آمریکای جنوبی به وسیله‌ی رائل پربیش مطرح شد (فیشر^۴، ۲۰۲۲). پربیش و همکارانش این ادعا که رشد اقتصاد کشورهای توسعه‌یافته باعث فقیر شدن کشورهای دیگر می‌شود را رد کرد (باند^۵، ۲۰۲۳). مطالعات آنان به این امر اشاره داشت که فعالیت‌های اقتصادی در کشورهای ثروتمند به مشکلات اقتصادی اساسی برای کشورهای فقیرتر منجر خواهد شد (هیکل^۶، ۲۰۲۱). تبیین اولیه پربیش بر مبنای آن بود که کشورهای محروم کالاهای اولیه را به کشورهای ثروتمند می‌فرستند، در حالی که سپس محصولات تولید شده به این کشورهای فقیر دوباره فروخته می‌شود (پربیش^۷، ۲۰۲۱). ارزش افزوده تولید یک محصول مصرفی بیشتر اوقات هزینه‌ای افزون بر مواد اولیه به‌خاطر تولید آن دارد (کاپلینسکی^۸، ۲۰۲۰). از این رو، کشورهای محروم و توسعه‌نیافته موازنه تجاری‌شان مثبت نخواهد بود چرا که میزان واردات و ارزش مالی صادرات کشورهای فقیر بسیار پایین خواهد بود و این روندها سبب افزایش فقر در این گونه کشورها می‌شود (میلانویچ^۹، ۲۰۲۲)، همانگونه که مارکسیست‌ها تداوم فقر را به عنوان نتیجه استعمار سرمایه‌داری می‌دانند (سوتلو والنسیا^{۱۰}، ۲۰۲۳).

در مقابل، دیدگاه نئوکلاسیک عقیده دارد که کشورهای فقیر با یادگیری اصول و سیاست‌های نوین اقتصاد مدرن می‌توانند سطح فقر را پایین بیاورند (ویلیامسون^{۱۱}، ۲۰۲۴). نگاه جدید تفکری که دیدگاه سیستم جهانی نامیده می‌شود، بر این عقیده است که فقر نتیجه‌ی مستقیم از تکامل اقتصاد سیاسی جهانی در یک توزیع خشک تزویری تقسیم‌کار است که این وضعیت مطلوب کشورهای غنی و به ضرر کشورهای فقیر است (والرشتاین^{۱۲}، ۲۰۲۳). اکثر اندیشمندان مکتب وابستگی سرمایه‌داری جهانی را به عنوان نیروی پیشران در ارتباطات وابستگی می‌دانند (آمین^{۱۳}، ۲۰۲۲). نظریه سرمایه‌داری بهره‌بری از جمله نخستین کوشش‌ها در راستای فهم تغییرات شهری و روستایی در بستر جغرافیای ایران است (بک^{۱۴}، ۲۰۲۱). هانس بوبک نظریه‌پرداز این نظریه به علت مطالعات در خاورمیانه مورد توجه جغرافی دانان ایرانی نیز بوده است (الرس^{۱۵}، ۲۰۲۲). بر اساس این نظریه ارزش افزوده اقتصادی و تولیدات جوامع روستایی به وسیله‌ی پیش فروش کردن تولیدات و محصولات کشاورزی به دلالان و واسطه‌گران و تاجرهای شهری در برابر دریافت وام‌های اعتباری و جنسی به شهرها انتقال داده می‌شود (مجبوری، ۲۰۲۳). شهرها از طریق بزرگ‌مالکان ارزش افزوده جوامع روستایی را می‌برند (ادیبی، ۲۰۲۰).

لیپتون اولین فردی بود که واژه تعصب شهری را به کار برد و سپس به وسیله بیتس در انتقادهایش از برنامه‌ها و سیاست‌های دولت‌های آفریقایی در مورد خسارت کشاورزان خرد به کار رفت (لیپتون^{۱۶}، ۲۰۲۴). دیدگاه اصلی لیپتون در مورد استمرار فقر در

1. Schmalz

2. Ogaard

3. Leeva

4. Fischer

5. Bond

6. Hickel

7. Prebisch

8. Kaplinsky

9. Milanovic

10. Sotelo Valencia

11. Williamson

12. Wallerstein

13. Amin

14. Beck

15. Alers

16. Lipton

روستاها و توسعه اقتصادی و مترادف دانستن رشد اقتصادی با شهرنشینی بود (بهرنز^۱، ۲۰۲۱). او معتقد بود که تعصب شهری دلیل اصلی استمرار فقر روستاییان است (تاکولی^۲، ۲۰۲۳). از دیدگاه او بخش بزرگی از سرمایه‌ها و منابع در شهرها متمرکز است و به کشاورزی اهمیتی از سوی دستگاه‌های قدرت داده نمی‌شود (دیویس^۳، ۲۰۲۲). این چنین شرایطی به دلیل قدرت طبقات شهری در برابر طبقه مستضعف روستایی است (میتلین^۴، ۲۰۲۱). طبق قوانین سرمایه‌داری رفاقتی طبقه بازنده خیل عظیم روستاییان کشاورز و طبقه برنده شهرنشینان در دستگاه‌های قدرت هستند (هریس^۵، ۲۰۲۴). اساس دولت و قدرت در کشورهای کمتر توسعه‌یافته شهری است (فاکس^۶، ۲۰۲۰). با تشکیل طبقه نخبگان روستایی در پیوند با کشاورزان ثروتمند قشر عظیم کشاورز خرده‌پا مجبور به فروش محصولات با قیمت نازل به این طبقات است و در مرور زمان با فروش زمین خود اقدام به مهاجرت به شهرها می‌کند (زومرز^۷، ۲۰۲۳).

براساس دیدگاه نئولیبرال، اقتصاد بر اساس سازکارهای بازار و اصول لیبرالیسم و با اتکا به پیشرفت‌های تکنولوژیک نشئت گرفته از رقابت و نوآوری در بازار آزاد، در حال تبدیل شدن به یک اقتصاد جهانی است و به‌عنوان یک فرایند اجتماعی شکل گرفت. در واقع سیاست‌های نئولیبرالی را مکانیسم بهینه برای توسعه اقتصادی - اجتماعی می‌دانند. نکته مهم دیدگاه نئولیبرالیسم این است که جهانی‌شدن اقتصاد، باعث بهبود و افزایش رفاه در سراسر جهان از جمله در کشورهای فقیر خواهد شد که عکس این فرایند اتفاق افتاد و نابرابری اجتماعی در کشورهای فقیر شدت گرفت. در اواخر دهه ۱۹۷۰ نئولیبرالیسم مورد توجه قرار گرفت و نئولیبرالیسم به‌عنوان یک پاسخ استراتژیک به دو پدیده ظاهر شد: کاهش سودآوری صنایع تولید انبوه و بحران‌های سیاست اقتصادی رفاه‌کینزی. در این راستا جهان صنعتی گرچه در ابتدای امر مردد بود اما با اجرای مجموعه‌ای از برنامه‌ها و سیاست‌ها با هدف تقویت نظم بازار رقابتی و کالایی‌شدن فضا سیاست‌های نئولیبرالیسم را پذیرفت با اتفاق افتادن بحران سال ۲۰۰۸ سیاست‌گذاران و نهادها به مداخله دولت و مهار نیروهای بازار اشاره کردند (برنر^۸ و تئودور^۹، ۲۰۱۲). با اجرای سیاست‌های نئولیبرالیسمی توسعه ناهمگون به‌عنوان وجه مشخصه فضاهای شهری شناسایی گردید (پک^{۱۰}، تئودور و همکاران، ۲۰۱۰). سیاست‌ها و اصول نئولیبرالی به طور غیرمستقیم و از طریق بسترسازی سبب صنعتی‌زدایی می‌شوند و در واقع این صنعتی‌زدایی در پی قانون عام نظام سرمایه‌داری که یک روی سکه‌اش تمرکز فقر در یک قطب و روی دیگر سکه‌اش تمرکز رفاه در قطب دیگر است، شکل می‌گیرد (برنر و تئودور، ۲۰۰۲؛ لی^{۱۱} و ژو^{۱۲}، ۲۰۰۶).

۲-۱. کالایی‌شدن فضا

کالایی‌شدن فضا به فرآیندی اشاره دارد که در آن فضا -از جمله زمین، مسکن، محیط طبیعی و حتی هویت فرهنگی یک منطقه- از ارزش مصرفی و اجتماعی خود فاصله گرفته و عمدتاً به کالایی برای مبادله، سوداگری و انباشت سرمایه تبدیل می‌شود (میچل^{۱۳}، ۲۰۰۳). در بستر روستایی شهرستان سقز، این پدیده می‌تواند اشکال مختلفی به خود بگیرد: تبدیل اراضی کشاورزی و مرتعی به ویلاهای دوم، تغییر کاربری زمین‌ها بدون توجه به پیامدهای بوم‌شناختی و معیشتی جامعه محلی، و تضعیف مالکیت جمعی و مدیریت سنتی منابع در نتیجه فشار بازار زمین و سرمایه (شایان و همکاران، ۲۰۲۱).

¹. Behrens

². Tacoli

³. Davis

⁴. Mittlin

⁵. Harris

⁶. Fox

⁷. Sommers

⁸. Brenner

⁹. Theodore

¹⁰. Peck

¹¹. Li

¹². Zhou

¹³. Mitchell

کالایی شدن فضا در بُعد ادراک روستاییان شامل متغیرهایی همچون احساس پولی شدن روابط اجتماعی، احساس مادی شدن زندگی در شهر سقر، احساس بی معنایی و بی روح بودن کالبد شهر، احساس تعلق کمتر، احساس بی هویتی، احساس خصوصی شدن فضا، و احساس بیگانگی با فضا می شود. این عوامل سبب بیگانگی از فضای زیستی در ساکنان می شود و در نتیجه ساختار اجتماعی - فضایی شهر و روستا را تحت تأثیر قرار می دهد و سبب مهاجرت از شهر به روستا و برعکس می شود. در مهاجرت انتخابی احساس فرد نقش مهمی دارد. از طرفی یکی از عوامل کاهش جمعیت در مناطق انقباض یافته مهاجرت است که این عامل در ارتباطی دوسویه با کالایی شدن و انقباض شهری قرار می گیرد (ایلو، ۲۰۰۷).

کالایی شدن فضا در بُعد کالبد روستا شامل متغیرهایی همچون خصوصی شدن فضاهای عمومی، کاهش فضاهای سبز، تخریب چشم اندازهای طبیعی می شود. در پی برون سپاری وظایف و مسئولیت های نهادهای دولتی به بخش خصوصی و پیمانکاران عرصه برای خصوصی شدن فضاهای عمومی، کاهش فضای سبز و کاهش فضای عمومی باز می شود چون این بخش ها تنها در پی تعقیب اهداف سوداگرایانه خود در فضای شهری - روستایی هستند (گرابار، ۲۰۲۰).

کالایی شدن فضا در بُعد سیاست های دولت شامل متغیرهایی همچون خصوصی سازی صنایع و شرکت ها، بی توجهی دولت به بخش های حاشیه نشین شهری، نقش دولت محلی در ساخت و ساز نوین شهری، تمرکز امکانات و زیرساخت های رفاهی در شهر، نقش تعاونی های فعال بخش مسکن در ساخت و سازهای نوین شهری، بیکاری در روستا، هدایت نقدینگی به بخش های مستغلات توسط بانک ها، ضعف نظام مالیاتی در حمایت از بخش های تولیدی، نبود مالیات بر خرید و فروش زمین و مسکن، نبود تنوع در درآمدهای شهری، نبود مالیات بر خانه های خالی و خانه های دوم گردشگری، تمرکز وجوه درآمدی شهرداری ها از محل صدور پروانه های ساختمانی، بالا بودن میزان بهره ی تسهیلات بانکی، بالا بودن نرخ بهره ی سپرده گذاری، ضعف حمایت بانک ها از بخش های تولید، دامن زدن بانک ها به تقاضای زمین و مسکن شهری می باشد. سیاست های دولت عامل تعیین کننده در انسجام اجتماعی و جلوگیری از تشدید فرایند انقباض می باشد. دولت می تواند با وام دادن به اقشار تهیدست امکان تولید نسل آن ها از یک طرف و از طرف دیگر امکان مسکن دار شدن آنان را فراهم سازد و در نتیجه در تثبیت جمعیت یک مکان اثرگذار باشد و سبب کاهش فرایند انقباض از طریق جلوگیری از کاهش جمعیت شود (آلبرز، ۲۰۱۶؛ فرناندز، ۴ و آلبرز، ۲۰۲۰؛ گلیر، ۲۰۱۳؛ پاکود، ۲۰۱۷؛ لیس، ۲۰۲۰).

بر اساس مبانی نظری مطرح شده، می توان رابطه ای علی و دیالکتیکی میان کالایی شدن فضا و انقباض روستایی در چارچوب نظام سرمایه داری جهانی و سیاست های نئولیبرالی ترسیم کرد. این تحلیل بر این فرض استوار است که کالایی شدن فضا به عنوان یک علت ساختاری، باعث تشدید فرایند انقباض روستایی از طریق مکانیسم های اقتصادی، اجتماعی و فضایی می شود. نقطه آغازین این زنجیره، تسلط ایدئولوژی و سیاست های نئولیبرالی از دهه ۱۹۷۰ به بعد است (برنر و تئودور، ۲۰۱۲). این سیاست ها با محوریت خصوصی سازی، کاهش نقش تنظیم گری دولت، آزادسازی بازار و تقویت رقابت، بستری ایدئولوژیک و نهادی برای کالایی شدن همه جانبه فضا فراهم کردند. در این پارادایم، فضا - اعم از شهری و روستایی - دیگر یک بستر زندگی و تولید اجتماعی نیست، بلکه به یک دارایی مالی و کالایی برای مبادله و انباشت سرمایه تبدیل می شود (میچل، ۲۰۰۳). در سطح ملی، این امر با سیاست هایی همچون خصوصی سازی، هدایت نقدینگی به بخش مستغلات، تمرکز امکانات در شهرها، و ضعف نظام مالیاتی توزیعی همراه شد (فرناندز و آلبرز، ۲۰۲۰). کالایی شدن فضا از چند مسیر مستقیم و غیرمستقیم، پایه های اقتصادی و اجتماعی روستاها را تخریب و شرایط انقباض را فراهم می کند از جمله: - انتقال ارزش از روستا به شهر: بر اساس نظریه هایی چون سرمایه داری بهره بری (یک،

1. Illouz

2. Grabar

3. Albers

4. Fernandez

5. Glaser

6. Pacoud

7. Lees

(۲۰۲۱) و تعصب شهری (لیپتون، ۲۰۲۴)، کالایی شدن فضا مکانیسم‌های استخراج مازاد از روستا را تقویت می‌کند. پیش‌فروش محصولات به واسطه گران شهری (مجبوری، ۲۰۲۳)، تبدیل اراضی کشاورزی به ویلاهای دوم (شایان و همکاران، ۲۰۲۱)، و جذب سرمایه به بخش‌های سوداگرایانه شهری، همگی باعث خروج سرمایه، زمین و ارزش افزوده از روستاها می‌شوند. این وضعیت تضعیف اقتصاد تولیدی روستا و کاهش فرصت‌های معیشتی را در پی دارد؛ - تخریب محیط زیست و چشم‌اندازهای طبیعی؛ کالایی شدن فضا، طبیعت و زمین را صرفاً به چشم یک منبع درآمدی می‌بیند. این نگاه منجر به تغییر کاربری‌های مخرب، تخریب مراتع، کاهش منابع آب و نابودی چشم‌اندازهای طبیعی می‌شود. از بین رفتن این سرمایه‌های طبیعی که زیربنای اقتصاد کشاورزی و دامداری روستایی هستند، ظرفیت زیستی و مولد روستاها را کاهش می‌دهد؛ - فروپاشی انسجام اجتماعی و احساس تعلق؛ هنگامی که فضا و روابط اجتماعی حول محور پول و مبادله بازتعریف می‌شوند، احساس بیگانگی، بی‌هویتی و کاهش تعلق مکانی شکل می‌گیرد (ایلوز، ۲۰۰۷). خصوصی‌سازی فضاهای عمومی مشترک و کاهش این فضاها (گرابار، ۲۰۲۰)، شبکه‌های همیاری و انسجام سنتی روستا را تضعیف می‌کند. این ضعف سرمایه اجتماعی، تاب‌آوری جامعه در برابر شوک‌های اقتصادی را کاهش می‌دهد. ترکیب و تشدید سه مکانیسم فوق (خروج سرمایه و ارزش، تخریب محیط زیست، و فروپاشی انسجام اجتماعی) به یک چرخه معیوب مهاجرت و افول منجر می‌شود. روستاییان خرده‌پا که با کاهش درآمد، از دست دادن زمین و تنگنای معیشتی روبرو شده‌اند (زومرز، ۲۰۲۳) و از طرفی احساس تعلق و آینده‌ای در روستا ندارند، تنها راه‌حل را مهاجرت به شهرها می‌بینند. این مهاجرت انتخابی - اجباری، به کاهش شدید و مستمر جمعیت، پیرشدن جامعه باقی‌مانده، رهاسازی زمین‌ها و مسکن و در نهایت، افول کامل یا انقباض کالبدی - اجتماعی سکونتگاه‌های روستایی می‌انجامد. از طرفی، همان سرمایه و نقدینگی‌ای که از روستا خارج شد، در شهرها به دامن‌زدن به حباب‌های مسکن و توسعه ناهمگون شهری دامن می‌زند (پک و همکاران، ۲۰۱۰) و شکاف شهری - روستایی را عمیق‌تر می‌کند. در یک تحلیل نهایی، کالایی شدن فضا به‌عنوان وجه اجرایی و فضایی پروژه نئولیبرالیسم، با تبدیل فضا به کالا و تقویت منطق سود، سبب تخریب سه پایه اصلی پایداری روستایی (اقتصاد، محیط زیست، جامعه) می‌گردد. این تخریب سیستماتیک، علت ریشه‌ای ایجاد شرایطی است که نتیجه اجتناب‌ناپذیر آن مهاجرت گسترده و انقباض روستایی است. بنابراین، انقباض روستایی را می‌توان نه یک پدیده طبیعی، بلکه پیامد ساختاری فرآیند کالایی شدن فضا در چارچوب نظام سرمایه‌داری جهانی وابسته و سیاست‌های نئولیبرالی دانست. شکستن این چرخه معیوب نیازمند بازتعریف نقش دولت برای مقابله با کالایی شدن افراطی و اتخاذ سیاست‌های بازتوزیعی و حمایت از تولید و اجتماعات روستایی است.

۲. پیشینه تجربی

این موضوع تاکنون در داخل کشور مورد بررسی قرار نگرفته‌است و بنابراین، پیشینه‌ای تجربی در این زمینه در ایران نداریم. اما در خارج از کشور این موضوع نه به‌طور گسترده‌ای مورد بررسی قرار گرفته‌است که در زیر به برخی از این پژوهش‌ها اشاره می‌شود. نوروزی و همکاران در پژوهشی با عنوان بررسی محرک‌ها و پیامدهای انقباض شهری و روستایی در شهرستان بستان آباد در سال ۱۴۰۳ بیان داشتند که این شهرستان بین سال‌های ۱۳۷۵ تا ۱۳۹۵ در تمامی دوره‌ها با کاهش جمعیت روبه‌رو بوده‌است. انقباض روستایی در این شهرستان مداوم بوده‌است. در شهرستان بستان آباد، مهاجرت به خارج، از عوامل مؤثر بر کاهش نرخ رشد جمعیت محسوب می‌شود. کاهش نرخ مهاجر ورودی و افزایش مهاجرت به خارج ساکنین روستایی این شهرستان یک پیامد و علت نیز محسوب می‌شود چرا که سبب وجود معضلات اقتصادی و رفاهی این شهرستان جذابیت لازم برای جذب ساکنین جدید و نگهداری ساکنین فعلی را در خود ندارند.

تیتین^۱ (۲۰۱۶) در پژوهشی با عنوان «ترجمه یک مسئله شرورانه: رویکرد برنامه‌ریزی استراتژیک به انقباض روستایی در دانمارک» بیان داشتند که در عصر افزایش جهانی‌شدن و شهرنشینی، نواحی روستایی پیرامونی در حال انقباض به یک مسئله برنامه‌ریزی واقعاً شرورانه در بسیاری از کشورهای اروپایی تبدیل شده‌اند و اگرچه این مسئله به‌راحتی با شاخص‌های مختلف قابل درک و اندازه‌گیری است، اما تعریف دقیق آن همواره چالش‌برانگیز بوده‌است. آن‌ها بر اساس مطالعه موردی یک فرایند برنامه‌ریزی

¹. Tietjen

در دانمارک که با همکاری یک مؤسسه خیریه انجام شده بود، به بررسی رویکرد نوظهور برنامه‌ریزی استراتژیک در سطح شهرداری پرداختند و از مفاهیم مسائل شورانه، نظریه برنامه‌ریزی استراتژیک و نظریه شبکه‌کنشگر برای مطالعه یک فرایند مشارکتی، مکان‌محور و پروژه‌محور که به سمت پیامدهای عینی کالبدی هدایت می‌شد، استفاده کردند. یافته‌های این پژوهش نشان داد که پروژه‌های محلی کالبدی نقش عمده‌ای در این فرایند ایفا کردند؛ نخست اینکه این پروژه‌ها به‌عنوان وسیله‌ای عمل کردند که برنامه‌ریزان، سیاست‌گذاران و ذی‌نفعان را برای کار به‌سوی چشم‌اندازهای استراتژیک در مقیاس‌های متعدد گرد هم آوردند و دوم اینکه به‌دنبال آن، این پروژه‌ها اثرات مرتبه دوم و سوم قابل‌توجهی را در قالب درک مشترک از مسئله، افزایش سرمایه اجتماعی و پروژه‌های پیگیری که فراتر از فرایند برنامه‌ریزی واقعی آغاز شدند، تحریک کردند. پژوهشگران در نهایت نتیجه‌گیری کردند که پروژه‌های محلی کالبدی، زمانی که به‌صورت مشارکتی و استراتژیک طراحی شوند، می‌توانند به سازگاری پایدار با انقباض روستایی کمک کنند. این پژوهش به‌خوبی نشان می‌دهد که ماهیت چندبعدی و پیچیده انقباض روستایی، آن را به مسئله‌ای شورانه تبدیل کرده است که راه‌حل‌های خطی و از بالا به پایین در مواجهه با آن ناکارآمد هستند و رویکردهای مشارکتی و پروژه‌محور می‌توانند از طریق ایجاد سرمایه اجتماعی و هم‌افزایی میان کنشگران انسانی و غیرانسانی (مانند فضاها، زیرساخت‌ها و پروژه‌های کالبدی)، به مدیریت و کاهش پیامدهای انقباض روستایی کمک کنند.

گاف^۱ (۲۰۲۴) در پژوهشی با عنوان «ربات‌سازی، مهاجرت داخلی و زوال روستا: شواهدی از اتریش» بیان داشت که در ادبیات اقتصادی به‌خوبی ثابت شده است که مهاجرت داخلی نقش تعیین‌کننده‌ای در بهبود بازارهای کار محلی پس از شوک‌های بزرگ به تقاضای نیروی کار ایفا می‌کند، با این حال پرسش از اینکه مهاجران داخلی پس از یک شوک به کجا حرکت می‌کنند، تا حد زیادی نادیده گرفته شده است. یافته‌های این پژوهش حاکی از آن است که بخش بزرگی از جریان‌های مهاجرت‌روی داخلی از نواحی روستایی به‌سوی مناطق شهری هدایت می‌شود و تخمین‌ها نشان می‌دهد که جریان‌های مهاجرت روستا-به-شهر ناشی از ربات‌سازی صنعتی، حدود یک‌چهارم از کل جابه‌جایی‌های روستا-به-شهر در دوره ۲۰۰۳ تا ۲۰۱۶ را توضیح می‌دهد. پژوهشگر تأکید دارد که این افزایش در خالص مهاجرت‌روی، صرفاً از طریق افزایش نرخ‌های مهاجرت‌روی عمل می‌کند و نشان می‌دهد که کاهش جمعیت ناشی از ربات‌سازی در نواحی روستایی دورافتاده، توسط افرادی که مناطق روستایی به‌شدت در معرض شوک را به‌سوی شهرها ترک می‌کنند، هدایت می‌شود و این جریان‌ها عمدتاً توسط افراد جوان و با مهارت‌های متوسط و پایین که بیشترین تأثیرپذیری را از شوک ربات‌سازی دارند، شکل می‌گیرد. در ارتباط با کالایی شدن فضا، این پژوهش به‌خوبی نشان می‌دهد که چگونه تغییرات فناوریانه و تحولات بازار کار (از جمله ربات‌سازی) با کاهش ارزش اقتصادی فعالیت‌های سنتی تولیدی در نواحی روستایی، عملاً فضای روستا را به فضایی با ارزش مبادله‌ای پایین‌تر تبدیل کرده و از طریق افزایش مهاجرت نیروی کار ماهر و جوان به شهرها، به کالایی شدن فضا در مقصدهای شهری و هم‌زمان به زوال و انقباض فضای روستا دامن می‌زند. این پژوهش در نهایت بر یکی از پیامدهای مهم زوال روستایی یعنی عمیق‌تر شدن شکاف میان مناطق برخوردار و محروم تأکید کرده و نشان می‌دهد که شوک‌های تقاضای نیروی کار ناشی از فناوری، سهم مهمی در زوال روستایی ایفا می‌کنند و شکاف میان مناطق مرفه و محروم را تشدید می‌نمایند.

لی^۲ و همکاران (۲۰۲۶) در پژوهشی با عنوان «گشودگی انقباض فضایی روستا در حاشیه کلان‌شهرهای چین: دیدگاه روابط انسان-زمین در مقیاس‌های متقاطع در چدونگ، گوانگژو» که در مجله منتشر شده است، بیان داشتند که با شهرنشینی و صنعتی‌سازی سریع در سراسر جهان، بسیاری از روستاهای حاشیه کلان‌شهرهای چین با انقباض فضایی و افول اقتصادی-اجتماعی مواجه شده‌اند، اما پژوهش در زمینه انقباض فضایی روستا در حاشیه کلان‌شهرها همچنان محدود است و نیاز به بررسی بیشتر دارد. یافته‌های این پژوهش نشان داد که با گسست رابطه انسان-زمین در چدونگ از وضعیت یکپارچه پیشین، فضای روستایی سه مرحله انقباض اولیه، انقباض تشدیدشونده و انقباض پایدار را طی کرده است که خود را در بی‌نظمی و تکه‌تکه‌شدگی فضای اجتماعی، انقباض و بیگانگی فضای کالبدی و افول و نابودی فضای فرهنگی نشان می‌دهد. همچنین پژوهش نشان داد که انقباض

^۱. Gaff

^۲. Li

فضایی روستا در حاشیه کلان‌شهرها، بازخورد منفی ناشی از جریان‌های مقیاس‌های متقاطع عوامل بیرونی جهانی شدن و شهرنشینی و پاسخ‌های ناکافی نظام روستایی است و ریشه آن در عدم تعادل پیوند مقیاس‌های متقاطع بین نیروهای کلان سیاسی-اقتصادی و نظام روستایی نهفته است. علاوه بر این، انتظار افزایش ارزش زمین و بازی‌های قدرت در نواحی روستایی-شهری، و همچنین اثر سایه تجمعی و اثر شکست تشعشی فضاهای مصرفی بزرگ‌مقیاس روستایی، به چرخه معیوب انقباض فضایی روستا دامن می‌زنند. در نهایت، پژوهشگران تأکید کردند که کلید بازسازی و حکمرانی پایدار فضای روستا در حاشیه کلان‌شهرها، تخصیص بهینه منابع تحت پیوند مقیاس‌های متقاطع است که از طریق سرمایه‌سازی منابع، یکپارچه‌سازی ذی‌نفعان چندگانه و نوآوری نهادی و سیاستی قابل دستیابی است. این پژوهش از طریق تبیین مکانیسم‌های انقباض فضایی در حاشیه کلان‌شهرهای چین، به چارچوب نظری روابط انسان-زمین و انقباض فضایی روستا کمک کرده و بینش‌هایی برای همکاری شهری-روستایی ارائه می‌دهد.

لیو^۱ و همکاران (۲۰۲۶) در پژوهشی با عنوان «بازتعریف انقباض روستایی: تحلیل عوامل مؤثر و مسیرهای احیا بر اساس چارچوب سه‌بعدی»، بیان داشتند که کاهش جمعیت روستایی به یک چالش جدی جهانی تبدیل شده است و پژوهش‌های موجود اغلب عوامل مؤثر بر انقباض روستایی را شامل نابرابری درآمد، منابع طبیعی، دسترسی و شرایط نهادی می‌دانند، اما این عوامل معمولاً به صورت مجزا مورد بررسی قرار گرفته‌اند و نحوه تأثیر هم‌افزای تراکم، فاصله و تقسیم‌بندی فضایی بر تغییرات جمعیت در سطح روستاها کمتر مطالعه شده است. یافته‌های این پژوهش نشان داد که از مجموع روستاهای مورد مطالعه، ۵،۱۲۰ روستا (۴۲،۹۷ درصد) با کاهش جمعیت مواجه شده‌اند و الگوی انقباض در مناطق مختلف استان تفاوت فضایی چشمگیری داشته است. در بُعد تراکم، تجارت الکترونیک روستایی در بیش از ۵۰ درصد روستاهای مناطق شمالی، دلتای رود مروارید و غرب گوانگدونگ، ضرایب مثبت بیشتری نسبت به کشاورزی سنتی در ارتباط با حفظ جمعیت نشان داد و در بُعد فاصله، ضرایب مثبت بالای دسترسی به جاده‌های استانی الگوی خطی و باریکی را تشکیل دادند، در حالی که ضرایب دسترسی به راه‌آهن الگوی خوشه‌ای گریه گسترده‌تری را نشان دادند. همچنین دسترسی به منابع اکولوژیک (طبیعی) ارتباط مثبت قوی‌تر و گسترده‌تری با ماندگاری جمعیت نسبت به دسترسی به منابع فرهنگی داشت و برای روستاهای دورافتاده، تجمع لکه‌های سکونتگاهی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بود. این پژوهش در نهایت نشان می‌دهد که انقباض روستایی نه تنها تحت تأثیر عوامل اقتصادی منفرد، بلکه تحت تأثیر نقش ترکیبی بسترهای توسعه محلی، اتصالات بیرونی و سازمان‌دهی فضایی درونی قرار دارد و تغییر کاربری اراضی، کالایی شدن فضا و دسترسی‌پذیری به بازارها، از مهم‌ترین عواملی هستند که با تسهیل مهاجرت نیروی کار و تغییر الگوی سکونت، به تشدید فرایند انقباض روستایی دامن می‌زنند.

مانسیا-کینیونس^۲ (۲۰۲۳) در پژوهشی با عنوان «انقباض روستایی: کاهش جمعیت و تصاحب زمین در پاتاگونای شیلی بیان داشتند که یکی از مشکلات جهانی کنونی، انقباض نواحی روستایی است که انتظار می‌رود به دلیل تغییرات در کاربری‌های زمین و اشکال سکونت در عصر معاصر، به پویایی فزاینده‌ای تبدیل شود یافته‌های این پژوهش نشان داد که کاهش جمعیت روستایی ممکن است ناشی از دسترسی نابرابر به زمین باشد که به نفع تمرکز برای فعالیت‌های استخراجی مانند پرورش گوسفند در مقیاس بزرگ، تولید هیدروکربن‌ها و سوخت‌های زیستی عمل می‌کند و این موضوع خروج جوانان به مراکز شهری را در جستجوی کار و آموزش تسریع می‌کند، زیرا تصاحب زمین گزینه‌های اقتصادی را محدود کرده و کاهش جمعیت روستایی، پوشش خدمات را بدون پاسخ‌های به‌موقع از سوی نهادهای سیاسی کاهش می‌دهد. پژوهشگران تأکید دارند که این فرایندها باعث انقباض روستایی در سرزمین‌هایی با عدم تعادل جمعیتی، نرخ‌های بالای پیری و مردانه شدن شده است که احیای جمعیت در این مناطق را با مانع مواجه می‌سازد. در ارتباط با کالایی شدن فضا، این پژوهش به خوبی نشان می‌دهد که چگونه رژیم مالکیت زمین مبتنی بر استخراج‌گرایی و تصاحب زمین توسط سرمایه‌داران بزرگ، فضای روستایی را به کالایی برای انباشت سرمایه تبدیل کرده و از طریق محدودسازی دسترسی ساکنان محلی به زمین و منابع، مهاجرت اجباری جمعیت جوان را تشدید نموده و در نتیجه به انقباض و زوال فضای

¹. Liu

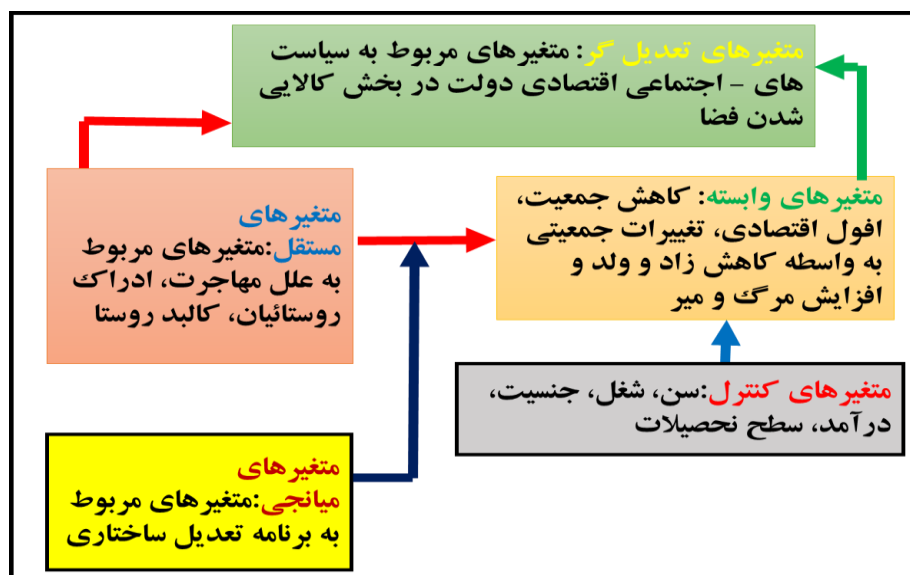
². Mansilla Quiñones

روستایی دامن زده است. پژوهش در نهایت نتیجه‌گیری می‌کند که راهبردهای جمعیتی در این مناطق که مبتنی بر استخراج‌گرایی و رژیم مالکیت زمین سختگیرانه بوده است، نه تنها سکونت دائمی انسان را تسهیل نکرده، بلکه آن را پیچیده‌تر نیز ساخته است. فن^۱ و همکاران در پژوهشی با عنوان ویژگی‌های فضایی - زمانی و مکانیسم انقباض فضایی روستایی در شهرستان‌های جنوب شرق چین در سال ۲۰۲۴ بیان داشتند که روند شتاب‌دار انقباض در بازه مورد مطالعه مشاهده شد؛ کاهش نسبت جمعیت دائم، افزایش نرخ خالی‌ماندن مسکن و افزایش سهم سالمندان در نیروی کار. الگوهای مکانی نشان‌دهنده ناهمگنی فضایی است؛ روستاهایی که دورتر از مرکز شهرستان شدت انقباض بالاتری دارند. طبقه‌بندی چهارگانه‌ی انقباض ارائه شد که برای اولویت‌بندی سیاستی کاربردی است. مدل PIFL نشان می‌دهد انقباض پدیده‌ای چندبعدی است که نیازمند پاسخ‌های مکانی - هدفمند است؛ تغییر کاربری اراضی کشاورزی (رهاشدن یا تبدیل به کاربری‌های غیرکشاورزی) هم معلول و هم تسریع‌کننده انقباض است. پیشنهادها سیاستی شامل تقویت زیرساخت‌ها، تدوین بسته‌های حمایتی برای کشاورزی و اشتغال محلی، و مدیریت اولویت‌دار آبادی‌ها بر اساس طبقه‌بندی. مدل استفاده شده یک ابزاری کاربردی برای شناسایی و رده‌بندی روستاها بر اساس شدت انقباض فراهم می‌کند و می‌تواند پایه سیاست‌گذاری هدفمند محلی و شهرستانی باشد.

همان‌طور که در پژوهش‌های اشاره شده در بالا مشخص شد، پژوهش‌های صورت گرفته در انقباض روستایی در کشورهای توسعه یافته انجام شده است و در این پژوهش تنها به کاهش جمعیت روستاها در تبیین انقباض روستایی پرداخته شده است و به سایر عوامل پرداخته نشده است و تحقیقی به صورت مطالعه موردی در این کشورها صورت نگرفته است. تاکنون هیچ پژوهشی در مورد انقباض روستایی در کشور ما انجام نگرفته است و بنابراین، شکاف دانشی در این زمینه وجود دارد. پژوهش‌های صورت گرفته نیز در سطح جهان اندک است. وجه تمایز و نوآوری این پژوهش پرداختن به انقباض روستایی با توجه به شرایط بومی روستاهای ایران و شهرستان سقز در استان کردستان به عنوان یک شهرستان مهاجرفرست با تأکید بر دو عامل مهاجرفرستی و کالایی‌شدن فضا می‌باشد که تاکنون هیچ پژوهشی در جهان به این امر نپرداخته است.

۳. مدل مفهومی

با توجه به مطالب بیان شده، مدل مفهومی این پژوهش در شکل (۱) آمده است.

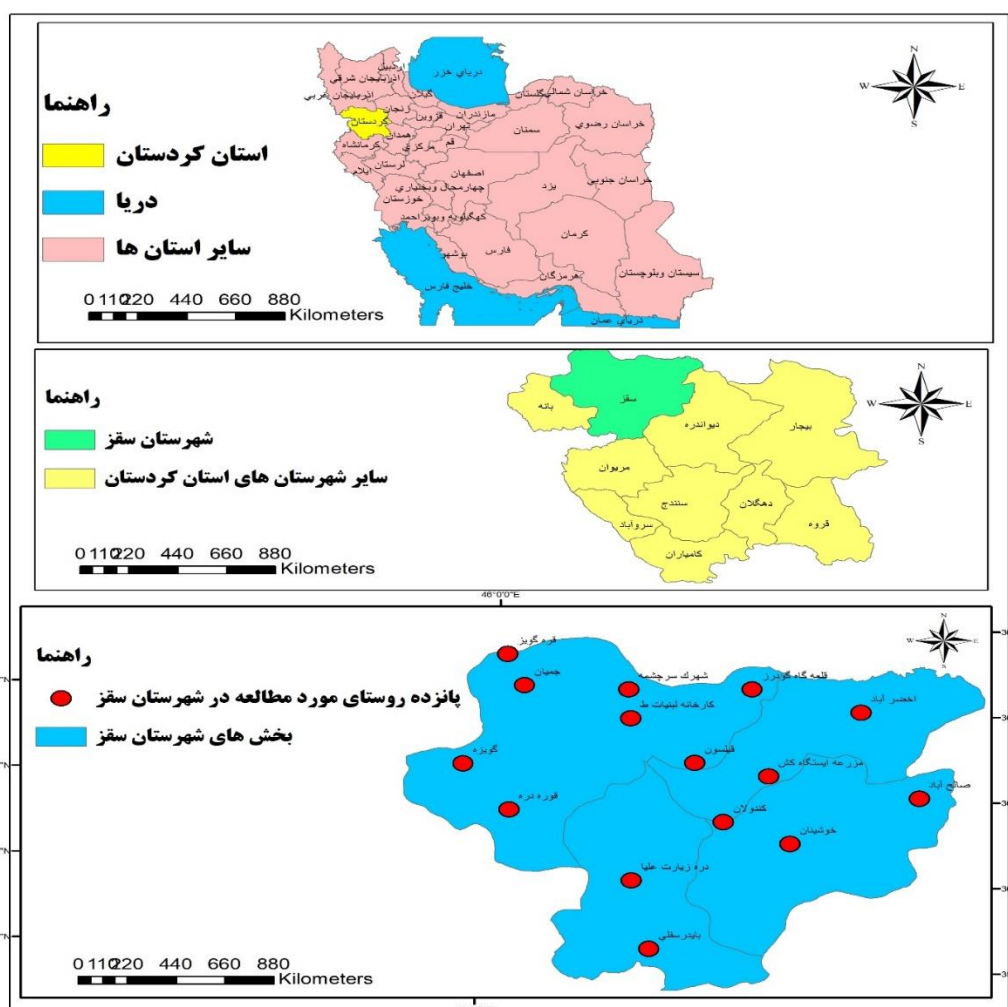
شکل ۱. مدل مفهومی تحقیق (منبع: یافته‌های پژوهش)

روش‌شناسی پژوهش

^۱. Fan

۱. قلمرو جغرافیایی مورد مطالعه

شهرستان سقز یکی از شهرستان‌های استان کردستان در غرب ایران است. مرکز این شهرستان شهر سقز است. جمعیت این شهرستان بر اساس سرشماری سال ۱۳۹۵، برابر با ۲۲۶٬۴۵۱ نفر بوده است. این شهرستان در قسمت شمالی استان کردستان واقع است و از شمال به شهرستان بوکان از شرق به شهرستان دیواندره، از جنوب به شهرستان سنندج و از غرب به شهرستان بانه محدود است. این شهرستان از جنوب با اقلیم کردستان همسایه است (مرکز آمار، ۱۳۹۵). در روستاهای منقبض شده شهرستان سقز، اهمیت پرداختن به پدیده انقباض روستایی از جنبه‌ای حیاتی و چندبعدی فراتر از یک آمار جمعیتی ساده است. این انقباض، که متأثر از فرآیندهای کلانی مانند کالایی شدن فضا و سیاست‌های نئولیبرالی است، به معنای فرسایش پایه‌های معیشتی، تخریب سرمایه‌های طبیعی (مانند آب و خاک)، و ازهم‌گسیختگی ساختارهای اجتماعی و فرهنگی بومی است که طی نسل‌ها شکل گرفته‌اند. در بستر این شهرستان، خروج جمعیت و رهاسازی سکونتگاه‌ها نه تنها امنیت غذایی و پیوند دیرینه جامعه با طبیعت را تهدید می‌کند، بلکه با کاهش شدید جمعیت فعال، چالش‌های جدی در ارائه خدمات پایه، حفظ زیرساخت‌ها و نهایتاً تضعیف تاب‌آوری سرزمینی در برابر مخاطرات محیطی و اقتصادی به‌وجود می‌آورد. از دست رفتن این روستاها به مثابه زوال گنجینه‌ای از دانش بوم‌شناختی، آداب اجتماعی و هویت جغرافیایی منطقه است که احیای آن در آینده بسیار دشوار خواهد بود. بنابراین، درک و مداخله در فرآیند انقباض در سقز، اقدامی ضروری برای جلوگیری از یک بحران پایدار انسانی-محیطی و حفظ پیکره زنده و مولد این سرزمین به شمار می‌رود (مشاهدات میدانی نگارنده، ۱۴۰۴).

شکل ۲. محدوده مورد مطالعه پژوهش (منبع: مرکز آمار)

در جدول (۱)، نرخ رشد جمعیت شهری و روستایی شهرستان سقز در سرشماری‌های مختلف آورده شده‌است.

جدول ۱. نرخ رشد جمعیت شهری و روستایی شهرستان سقز در سرشماری‌ها به همراه پیش‌بینی جمعیت برای دوره‌های بعد از سرشماری ۱۳۹۵

سال	۱۳۶۵	۱۳۷۵	۱۳۸۵	۱۳۹۰	۱۳۹۵	۱۴۰۰	۱۴۰۵
جمعیت روستایی	۸۲۴۴۳	۷۹۶۰۴	۷۳۳۹۱	۶۷۵۹۴	۵۸۰۹۲	۴۹۸۴۰	۴۲۷۵۰
جمعیت شهری	۸۱۰۲۹	۱۱۵۳۹۴	۱۳۱۳۴۹	۱۴۰۱۶۷	۱۶۸۳۵۹	۲۰۲۰۳۰	۲۴۲۴۴۰
سرشماری	۱۳۶۵-۱۳۷۵	۱۳۷۵-۱۳۸۵	۱۳۸۵-۱۳۹۰	۱۳۹۰-۱۳۹۵	۱۳۹۵-۱۴۰۰	۱۴۰۰-۱۴۰۵	
نرخ رشد جمعیت روستایی	-۰/۳۵	-۰/۸۱	-۱/۶۴	-۳/۰۱	-۳/۰۱	-۳/۰۱	
نرخ رشد جمعیت شهری	۳/۶۳	۱/۳۱	۱/۳۰	۳/۷۱	۳/۷۱	۳/۷۱	

همانطور که نتایج جدول بالا نشان می‌دهد جمعیت روستایی شهرستان سقز از سال ۱۳۶۵ تا سال ۱۳۹۵ از یک نرخ رشد کاهشی جمعیت برخوردار بوده‌است و جمعیت روستایی این شهرستان از ۸۲۴۴۳ نفر در سال ۱۳۶۵ به ۵۸۰۹۲ نفر در سال ۱۳۹۵ رسیده‌است.

۲. داده‌ها و روش کار

این پژوهش از نظر هدف کاربردی و از نظر روش تحقیق توصیفی - تحلیلی است. برای جمع‌آوری اطلاعات از دو روش میدانی و کتابخانه‌ای - اسنادی بهره گرفته شده‌است. در بخش میدانی پژوهش نوع اطلاعات مورد بررسی صفت اسمی در مقیاس ماتریس اثرات متقابل و مقیاس لیکرت می‌باشد و برای شناسایی مهم‌ترین عوامل مؤثر در مهاجرت روستائیان از شهرستان سقز از پرسشنامه روستائیان استفاده شد و روش نمونه‌گیری در این بخش روش نمونه‌گیری غیراحتمالی هدفمند بوده‌است. برای تعیین حجم نمونه از روش اشباع نظری بهره گرفته شد و با توجه به مشخص نبودن جمعیت مهاجرت کننده از روستاها تعداد ۶۰ پرسشنامه به صورت تصادفی ساده در ۱۵ روستاهای انتخاب شده بر اساس جمعیت بخش‌ها انتخاب شد و در هر روستای دارای جمعیت مهاجرت کننده تعداد چهار پرسشنامه توزیع شد. این ۶۰ پرسشنامه مبنای پژوهش کیفی قرار گرفته‌است. این پرسشنامه‌ها برای مهاجرت کنندگان از روستا به صورت آنلاین و در محیط شبکه پرس‌لاین فرستاده شد. برای تجزیه و تحلیل داده‌های پرسشنامه از آزمون آماری T تک نمونه‌ای در نرم افزار SPSS بهره گرفته شد. برای شناسایی عوامل مؤثر در کالایی شدن فضا از پرسشنامه متخصصان بهره گرفته‌ایم. متغیرهای این پرسشنامه در چهار شاخص کالبد شهر، ادراک شهروندان، برنامه تعدیل ساختاری و سیاست‌های اجتماعی - اقتصادی دولت گردآوری شدند. برای تعیین حجم نمونه از روش اشباع نظری بهره گرفته شد و روش نمونه‌گیری در این پژوهش نمونه‌گیری غیراحتمالی هدفمند بوده‌است. حجم نمونه برابر با ده نفر از متخصصان شد و پرسشنامه طراحی شده توسط محققان توسط خبرگان پر شد. برای سنجش روایی پرسشنامه از ضریب جدول لاوشه بهره گرفته شد و تمامی سؤالات از منظر متخصصان (ده نفر از متخصصان) از روایی بالایی (بالا تر از ۰/۶۸) برخوردار بودند. برای سنجش پایایی پرسشنامه از ضریب ناسازگاری مخصوص مدل DANP بهره گرفته شد و میزان ۰/۴۸ پایایی را در حد قابل قبول تأیید کرد زیرا براساس قواعد ریاضی مدل DANP میزان نرخ سازگاری کمتر از ۰/۰۵ پایایی پرسشنامه را تا حد بالایی تأیید می‌کند. برای تجزیه و تحلیل نظرات متخصصان از روش تصمیم‌گیری چندمعیاره مبنی بر مدل ترکیبی DANP که ترکیبی از مدل DEMATEL و ANP است بهره گرفته شد و بردار اهمیت نهایی هر متغیر محاسبه گردید که کاربرد آن تعیین مهم‌ترین متغیرهای مستقل در ارتباط با عوامل مؤثر بر انقباض روستایی در ارتباط با کالایی شدن فضا می‌باشد.

یافته‌های پژوهش

۱. شناسایی عوامل تأثیرگذار در مهاجرت مردم از روستا

در این بخش با توجه به شاخص‌ها و متغیرهای اثرگذار در مهاجرت شاخص‌ها در ۵ مورد اقتصادی، کالبدی، طبیعی، اجتماعی و نهادی - سیاسی و متغیرها در ۱۰ مورد مطابق جدول شماره ۱ مورد بررسی قرار می‌گیرند. در بخش میدانی پژوهش از طریق

پرسشنامه از هر کدام از پاسخگویان خواسته شد تا میزان اثر هر یک از این متغیرهای ده‌گانه در مهاجرت‌شان از روستا را بیان کنند. میزان اثر هریک از عوامل بر مهاجرت در مقیاس لیکرت (خیلی کم برابر با عدد یک، کم برابر با عدد دو، متوسط برابر با عدد سه، زیاد برابر عدد چهار و خیلی زیاد برابر با عدد پنج) سنجیده شد. داده‌های حاصله از پرسشنامه به نرم‌افزار SPSS وارد گردید و در گام اول برای بررسی و تحلیل عوامل گذار بر مهاجرت از روستاهای شهرستان سقز از آزمون T تک نمونه‌ای بهره گرفته شد. آزمون تی تک نمونه‌ای زمانی مورد استفاده قرار می‌گیرد که یک نمونه از جامعه داریم و می‌خواهیم میانگین آن را با یک یا یک مقدار یا عدد فرضی که در اینجا عدد سه می‌باشد مقایسه کنیم. با توجه به مقدار آماره T و سطح معنی‌داری کوچک‌تر از $0/001$ با اطمینان $0/99$ می‌توان گفت که تفاوت معناداری میان میانگین مفروض و میانگین به‌دست‌آمده برای متغیرهای امکان وجود فرصت‌های کاری بیشتر در خارج از این روستا، نبود فرصت‌های شغلی در خارج از این روستا، فرصت‌های شغلی ایجاد شده توسط خویشاوندان و هم روستاییان در مقصد، نبود تسهیلات بانکی، تضعیف بخش کشاورزی و دامپروری، نابرابری در امکانات و خدمات میان این روستا با مرکز استان و سایر شهرهای مقصد، کمبود مراکز آموزشی، درمانی و ورزشی در روستا، بروز خشکسالی در سالیان اخیر در روستا، مشکلات تشکیل خانواده برای خود یا فرزندان، تشویق و تحریک اقوام و هم‌طایفه‌ای‌ها، فقر خانواده و عملکرد ناکارآمد مسئولان شهر وجود دارد و میانگین به‌دست آمده برای این متغیرها بالاتر از نمره میانگین نظری (۳) می‌باشد و این عوامل نقش تعیین‌کننده در مهاجرت مردم روستایی شهرستان سقز را در پی دارد. با توجه به مقدار آماره T و سطح معنی‌داری بزرگتر از $0/05$ با اطمینان 95 درصد می‌توان گفت تفاوت معناداری میان میانگین مفروض و میانگین به‌دست آمده برای متغیرهای وجود آزادی‌های فردی در شهرهای بزرگ و انگیزه رشد و پیشرفت وجود ندارد و میانگین به‌دست آمده برای این متغیرها کمتر از نمره میانگین نظری (۳) می‌باشد و این دو عامل نقشی در سطح خیلی کم در مهاجرت مردم از روستا در شهرستان سقز داشته است. شاخص اقتصادی با همه متغیرات دارای میانگین بالا (بالاتر از $3/6$)، قوی‌ترین و مستقیم‌ترین محرک مهاجرت از روستاهای سقز است. میانگین بالای متغیراتی مانند "امکان وجود فرصت‌های کاری بیشتر در خارج از این روستا" ($4/62$) و "نبود فرصت‌های شغلی در شهر روستا" ($4/63$) به وضوح نشان می‌دهد که فقدان اشتغال کافی و باکیفیت در داخل روستا، مهم‌ترین عامل تحریک‌کننده اقتصادی است که روستاییان را به سمت شهرها و مراکز دیگر سوق می‌دهد. این یافته با آماره تی بسیار بالا ($23/91$ و $26/03$) و سطح معناداری نزدیک به صفر، از اعتبار بالایی برخوردار است. علاوه بر این، "تضعیف بخش کشاورزی و دامپروری" (میانگین $4/27$) به‌عنوان پایه‌های سنتی اقتصاد روستایی، نشان‌دهنده فروپاشی زیرساخت‌های معیشتی روستا و تبدیل آن به یک عامل فشاری کلیدی است. حتی "نبود تسهیلات بانکی مثل اعطای وام" (میانگین $3/62$) اگرچه از شدت کمتری برخوردار است، اما باز هم به‌طور معنادار (تی $5/17$) نشان می‌دهد که محدودیت‌های مالی و دسترسی ناکافی به منابع اعتباری برای توسعه کسب‌وکارهای کوچک یا بهبود شرایط کشاورزی، روستاییان را از سرمایه‌گذاری در محل زندگی خود ناامید کرده و مهاجرت را گزینه‌ای جذاب‌تر می‌سازد. متغیر "فرصت‌های شغلی پدید آمده توسط خویشاوندان و هم روستاییان" (میانگین $4/23$) نیز نقش شبکه‌های اجتماعی و قومی در تسهیل مهاجرت را برجسته می‌کند؛ این شبکه‌ها نه تنها اطلاعات شغلی را منتقل می‌کنند، بلکه حس امنیت و اطمینان را برای مهاجران بالقوه فراهم آورده و مهاجرت را از یک تصمیم پرریسک به یک مسیر هموارتر تبدیل می‌کنند. شاخص کالبدی با میانگین‌های بسیار بالا برای "نابرابری در امکانات و خدمات میان این روستا با مرکز استان و سایر شهرهای مقصد" ($4/70$) و "کمبود مراکز آموزشی، درمانی و ورزشی" ($4/60$)، نقش تعیین‌کننده‌ای در احساس محرومیت روستاییان و تمایل به مهاجرت دارد. این نتایج نشان می‌دهد که فاصله عمیق و ملموس در سطح دسترسی به خدمات اساسی آموزشی، بهداشتی و تفریحی بین روستا و شهرها، یک عامل فشاری بسیار قوی است. خانواده‌ها برای آینده فرزندان خود (تحصیل) و برای تأمین سلامت خود (درمان) ناگزیر به مهاجرت به مناطق شهری می‌شوند. آماره‌های تی بسیار بالا ($28/49$ و $23/50$) تأیید می‌کند که این نابرابری‌های کالبدی-خدماتی به‌طور گسترده‌ای به‌عنوان یک محدودیت جدی برای زندگی با کیفیت در روستا درک می‌شود و مهاجرت را به‌عنوان راهی برای دستیابی به حداقل‌های استاندارد زندگی شهری توجیه‌پذیر می‌سازد. بروز خشکسالی در سالیان اخیر در روستا (میانگین $4/27$) به‌عنوان تنها متغیر شاخص طبیعی، نشان‌دهنده تأثیر مستقیم و عمیق تغییرات اقلیمی و بحران آب بر اقتصاد و زندگی روستایی است. خشکسالی نه تنها کشاورزی و دامپروری را که پایه‌های اقتصاد روستا هستند، تضعیف می‌کند (که خود در شاخص اقتصادی

نیز دیده شد)، بلکه حس ناامنی و بی‌ثباتی محیط‌زیست را ایجاد می‌کند. این عامل، یک فشار طبیعی - اقتصادی ترکیبی است که روستاییان را با چالش‌های معیشتی مستقیم روبرو کرده و مهاجرت را به‌عنوان یک راه‌حل برای فرار از یک محیط غیرقابل اعتماد و رو به افول، توجیه‌پذیر می‌سازد. شاخص اجتماعی تصویر پیچیده‌تری را ارائه می‌دهد. از یک سو، "مشکلات تشکیل خانواده برای خود یا فرزندان" (میانگین ۴/۴۸) و "فقر خانواده" (میانگین ۴/۷۲) به‌عنوان دو عامل فشاری اجتماعی - اقتصادی بسیار قوی ظاهر می‌شوند. فقر نه تنها محدودیت‌های مادی ایجاد می‌کند، بلکه فرصت‌های اجتماعی و ازدواج را نیز محدود می‌سازد. خانواده‌ها برای رهایی از چرخه فقر و فراهم آوردن شرایط بهتر برای تشکیل خانواده نسل بعد، به مهاجرت روی می‌آورند. از سوی دیگر، "تشویق و تحریک اقوام و هم‌طایفه‌ای‌ها" (میانگین ۴/۱۰) نقش حیاتی شبکه‌های خویشاوندی و قومی در تسهیل و توجیه مهاجرت را تأکید می‌کند. این شبکه‌ها اطلاعات، حمایت اولیه و حتی انگیزه‌های اجتماعی برای مهاجرت را فراهم می‌آورند. اما نکته قابل توجه، دو متغیر با میانگین پایین (حدود ۲) و آماره تی منفی است: "وجود آزادی‌های فردی در شهرهای بزرگ" (میانگین ۱/۹۸) و "انگیزه رشد و پیشرفت" (میانگین ۱/۹۸). این نتایج نشان می‌دهد که به‌طور متوسط، روستاییان مهاجرت را صرفاً به دنبال دستیابی به آزادی‌های فردی بیشتر یا تحقق آرزوهای رشد فردی در شهرها نمی‌دانند. در واقع، این دو عامل بیشتر به‌عنوان دلایل "کششی" کلاسیک شهری شناخته می‌شوند، اما در این مطالعه، تمایل به مهاجرت در سقز عمدتاً توسط فشارهای منفی (فقر، بیکاری، محرومیت خدمات، خشکسالی) هدایت می‌شود، نه جذبیتهای مثبت شهری. آماره تی منفی و کران‌های اطمینان منفی تأیید می‌کند که این دو متغیر به‌طور معناداری کمتر از نقطه آزمون (احتمالاً سطح بی‌تلافی یا عدم تأثیر) ارزیابی می‌شوند. یعنی روستاییان، مهاجرت را بیشتر یک "فرار" از مشکلات موجود می‌دانند تا یک "سفر" به سوی فرصت‌های جدید. عملکرد ناکارآمد مسئولان شهر" (میانگین ۴/۷۷) بالاترین میانگین در کل جدول را دارد و با آماره تی بسیار بالا (۲۹/۴۵) بی‌اعتمادی عمیق و گسترده روستاییان به نهادهای حاکمیتی و مدیران محلی را نشان می‌دهد. این ناکارآمدی درک‌شده می‌تواند شامل عدم توجه به نیازهای روستاها، تبعیض در تخصیص منابع، فساد اداری یا ناتوانی در حل مشکلات اساسی (مانند آب، اشتغال، خدمات) باشد. این عامل به‌عنوان یک عامل فشاری نهادی - سیاسی، تمایل به مهاجرت را تقویت می‌کند، زیرا روستاییان احساس می‌کنند که مشکلاتشان در چارچوب موجود حل‌شدنی نیست و مهاجرت تنها راه برای دستیابی به حاکمیت بهتر و خدمات منصفانه است.

جدول ۲. نتایج آزمون آماری T تک نمونه‌ای برای متغیرهای مهاجرت

شاخص	متغیر	میانگین	آماره T	Sig	کران پایین	کران بالا
اقتصادی	امکان وجود فرصت‌های کاری بیشتر در خارج از این روستا	۴/۶۲	۲۳/۹۱	<۰/۰۰۱	۱/۴۸	۱/۷۵
	نبود فرصت‌های شغلی در شهر روستا	۴/۶۳	۲۶/۰۳	<۰/۰۰۱	۱/۵۱	۱/۷۶
	فرصت‌های شغلی پدید آمده توسط خویشاوندان و هم روستاییان از طریق روابط برای مهاجران در مبدأ	۴/۲۳	۱۲/۸۲	<۰/۰۰۱	۱/۰۴	۱/۴۳
	نبود تسهیلات بانکی مثل اعطای وام	۳/۶۲	۵/۱۷	<۰/۰۰۱	۰/۳۸	۰/۸۵
	تضعیف بخش کشاورزی و دامپروری	۴/۲۷	۲۲	<۰/۰۰۱	۱/۱۵	۱/۳۸
شاخص	متغیر	میانگین	آماره T	Sig	کران پایین	کران بالا
کالبدی	نابرابری در امکانات و خدمات میان این روستا با مرکز استان و سایر شهرهای مقصد	۴/۷۰	۲۸/۴۹	<۰/۰۰۱	۱/۵۸	۱/۸۲
	کمبود مراکز آموزشی، درمانی و ورزشی	۴/۶۰	۲۳/۵۰	<۰/۰۰۱	۱/۴۶	۱/۷۴
شاخص	متغیر	میانگین	آماره T	Sig	کران پایین	کران بالا
طبیعی	بروز خشک سالی در سالیان اخیر در روستا	۴/۲۷	۲۲	<۰/۰۰۱	۱/۱۵	۱/۳۸

شاخص	متغیر	میانگین	آماره T	Sig	کران پایین	کران بالا
اجتماعی	مشکلات تشکیل خانواده برای خود یا فرزندان	۴/۴۸	۱۹/۲۶	<۰/۰۰۱	۱/۳۳	۱/۶۴
	وجود آزادی‌های فردی در شهرهای بزرگ	۱/۹۸	-۸/۳۱	<۰/۰۰۱	-۱/۲۶	-۰/۷۷
	تشویق و تحریک اقوام و هم‌طایفه‌ای‌ها	۴/۱۰	۹/۳۱	<۰/۰۰۱	۰/۸۶	۱/۳۴
	فقر خانواده	۴/۷۲	۱۸/۵۹	<۰/۰۰۱	۱/۵۳	۱/۹۰
	انگیزه رشد و پیشرفت	۱/۹۸	-۶/۹۸	<۰/۰۰۱	-۱/۳۱	-۰/۷۳
شاخص	متغیر	میانگین	آماره T	Sig	کران پایین	کران بالا
نیادی-سیاسی	عملکرد ناکارآمد مسئولان شهر	۴/۷۷	۲۹/۴۵	<۰/۰۰۱	۱/۶۵	۱/۸۹

۲. شناسایی مهم‌ترین متغیرها در مهاجرت مردم از روستا

در این بخش یک پرسشنامه دیمتیل طراحی شد و از ده نفر از خبرگان خواسته شد تا در ارتباط با تأثیرگذاری متغیرهای ۱۷ گانه بر یکدیگر در مقیاس صفر به معنای بدون تأثیر، یک به معنای تأثیرگذاری خیلی کم، دو به معنای تأثیرگذاری کم، سه به معنای تأثیرگذاری زیاد و چهار به معنای تأثیرگذاری خیلی زیاد نظرات خود را بیان کنند. برای سنجش پایایی پرسشنامه از فرمول مخصوص مدل DANP یعنی محاسبه نرخ ناسازگاری بهره گرفته شد و نرخ سازگاری به‌دست آمده برابر ۰/۰۴۸ شد که نشان دهنده پایایی قابل قبول پرسشنامه‌ها است.

در گام اول مدل DANP و یا به تعبیری مرحله اول حل مدل دیمتیل ماتریس تأثیرات مستقیم متغیرها را بر بزرگترین عدد جمع سطری و ستونی در نرم افزار اکسل تقسیم می‌کنیم تا نرمال‌سازی انجام شود و تا ماتریس نرمال شده روابط مستقیم به‌دست آید در گام بعدی مدل DANP ماتریس کل ارتباطات مدل دیمتیل را بی‌مقیاس یا به تعبیری نرمال می‌کنیم تا ماتریس بی‌مقیاس شده کل ارتباطات دیمتیل تشکیل شود ماتریس کل ارتباطات دیمتیل از ضرب ماتریسی دو ماتریس نرمال شده روابط مستقیم (جدول) و ماتریس مینورث (MINVERSE) به‌دست می‌آید.

جدول ۳. ماتریس نرمال شده روابط مستقیم

متغیر	احساس خصوصی شدن فضا	احساس بیگانگی با فضا	تخریب چشم‌اندازهای طبیعی	متغیر	تمرکز وجوه درآمدی دهیاری‌ها از محل صدور پروانه‌های ساختمانی	نبود مالیات بر خرید و فروش متعدد زمین و مسکن	بیکاری در روستا
احساس خصوصی شدن فضا	۰	۰/۰۳۹۲۱	۰/۰۳۹۲۱		۰/۰۱۹۶۰	۰/۰۱۹۶۰	۰/۰۳۹۲۱
احساس بیگانگی با فضا	۰/۰۳۹۲۱	۰	۰/۰۳۹۲۱		۰/۰۱۹۶۰	۰/۰۱۹۶۰	۰/۰۱۹۶۰
تخریب چشم‌اندازهای طبیعی	۰/۰۳۹۲۱	۰/۰۳۹۲۱	۰		۰/۰۳۹۲۱	۰/۰۳۹۲۱	۰/۰۱۹۶۰
متغیر							
تمرکز وجوه درآمدی دهیاری‌ها از محل صدور پروانه‌های ساختمانی	۰/۰۷۸۴۳	۰/۰۷۸۴۳	۰/۰۷۸۴۳		۰	۰/۰۱۹۶۰	۰/۰۱۹۶۰
نبود مالیات بر خرید و فروش متعدد زمین و مسکن	۰/۰۷۸۴۳	۰/۰۷۸۴۳	۰/۰۷۸۴۳		۰/۰۳۹۲۱	۰	۰/۰۳۹۲۱

متغیر	احساس خصوصی شدن فضا	احساس بیگانگی با فضا	تخریب چشم اندازهای طبیعی	متغیر	تمرکز وجوه درآمدی دهیاری ها از محل صدور پروانه های ساختمانی	نبود مالیات بر خرید و فروش متعدد زمین و مسکن	بیکاری در روستا
بیکاری در روستا	۰/۰۳۹۲۱	۰/۰۳۹۲۱	۰/۰۳۹۲۱		۰/۰۳۹۲۱	۰/۰۳۹۲۱	۰

با توجه به بزرگی ماتریس (۱۷×۱۷) و حجم کم صفحه ماتریس به صورت فشرده نمایش داده شده است.

جدول ۰۴. ماتریس کل ارتباطات دیمتیل

متغیر	احساس خصوصی شدن فضا	احساس بیگانگی با فضا	تخریب چشم اندازهای طبیعی	متغیر	تمرکز وجوه درآمدی دهیاری ها از محل صدور پروانه های ساختمانی	نبود مالیات بر خرید و فروش متعدد زمین و مسکن	بیکاری در روستا	D
احساس خصوصی شدن فضا	۰/۰۹۰۱۳	۰/۱۲۷۶۶	۰/۱۲۷۷۴		۰/۰۶۱۱۰	۰/۰۷۵۳۴	۰/۰۹۶۶۷	۱/۵۷۴۱۸
احساس بیگانگی با فضا	۰/۱۰۱۶۲	۰/۰۶۴۴۸	۰/۱۰۲۰۸		۰/۰۴۸۲۱	۰/۰۵۹۴۱	۰/۰۶۰۳۸	۱/۱۱۸۸۳
تخریب چشم اندازهای طبیعی	۰/۱۱۵۳۶	۰/۱۱۵۷۴	۰/۰۷۷۷۶		۰/۰۷۲۳۱	۰/۰۸۶۹۲	۰/۰۷۰۲۱	۱/۳۲۸۱۹
متغیر								
تمرکز وجوه درآمدی دهیاری ها از محل صدور پروانه های ساختمانی	۰/۱۵۶۴۰	۰/۱۵۷۰۵	۰/۱۵۶۴۹		۰/۰۳۷۹۷	۰/۰۷۲۴۶	۰/۰۷۱۸۳	۱/۴۶۰۸۴
نبود مالیات بر خرید و فروش متعدد زمین و مسکن	۰/۱۹۴۸۰	۰/۱۹۶۳۷	۰/۱۹۵۷۲		۰/۰۹۳۳۷	۰/۰۷۵۵۶	۰/۱۱۵۸۸	۲/۱۴۳۵۹
بیکاری در روستا	۰/۱۴۸۱۰	۰/۱۶۸۳۱	۰/۱۴۹۴۳		۰/۰۸۸۰۸	۰/۱۰۶۰۶	۰/۰۷۵۳۲	۱/۹۴۶۷۸
R	۲/۵۶۷۵۷	۲/۶۰۲۱۸	۲/۵۹۳۶۶		۱/۱۸۵۱۶	۱/۵۶۷۷۹	۱/۷۴۶۰۵	
D+R	۴/۱۴۱۷۶	۳/۷۲۰۵۴	۳/۹۳۱۸۶		۲/۶۴۶۰۱	۳/۷۱۱۲۸	۳/۶۹۲۸۳	
D-R	-۰/۹۹۳۳۸	-۱/۴۸۳۸۳	-۱/۲۵۵۴۷		۰/۲۷۵۶۸	۰/۵۷۵۷۹	۰/۲۰۰۷۳	

با توجه به بزرگی ماتریس (۱۷×۱۷) و حجم کم صفحه ماتریس به صورت فشرده نمایش داده شده است.

بر اساس جمع عناصر هر سطر (D) به عنوان نشانگر میزان تاثیر گذاری متغیرها و جمع عناصر ستون (R) به عنوان میزان تاثیر پذیری متغیرها، (D + R) نشان دهنده میزان تاثیر و تاثر یا میزان تعامل هر یک از عوامل با سایر عوامل و (D - R) قدرت تاثیر گذاری هر عامل را نشان می دهد. اگر D - R مثبت باشد، متغیر یک متغیر علی محسوب می شود و اگر منفی باشد، معلول محسوب می شود.

بر اساس نتایج کامل ماتریس کل ارتباطات دیمتیل با توجه به مثبت بودن مقدار D-R متغیرهایی همچون سیاست‌های دولت در بخش مسکن، محوریت شهرها در جریان رشد اقتصادی و عدم توجه به روستا، کاهش نقش دولت در اقتصاد، کاستن از ارزش پول ملی، خصوصی سازی صنایع و شرکت‌ها، موقتی سازی نیروی کار، دامن زدن بانک‌ها به تقاضای زمین و مسکن شهری، تمکز وجوه درآمدی دهیاری‌ها از محل صدور پروانه‌های ساختمانی، نبود مالیات بر خرید و فروش متعدد زمین و مسکن و بیکاری در روستا، علی محسوب می‌شوند و به عنوان دلایل کالایی شدن فضا بیشتر مطرح می‌باشند سایر متغیرها معلول حساب می‌شوند و از این متغیرها تأثیر می‌پذیرند.

در گام بعدی در حل مدل DANP سوپرماتریس بی‌مقیاس شده کل ارتباطات دیمتیل را ترنپوس یا ترانهاده می‌کنیم که مقصود جابه‌جایی سطر و ستون ماتریس نرمال شده می‌باشد و در این مرحله جدول سوپرماتریس اولیه به دست می‌آید. جدول (۵).

جدول ۵. سوپر ماتریس اولیه

متغیر	احساس خصوصی شدن فضا	احساس بیگانگی با فضا	تخریب چشم‌اندازهای طبیعی	متغیر	تمرکز وجوه درآمدی دهیاری‌ها از محل صدور پروانه‌های ساختمانی	نبود مالیات بر خرید و فروش متعدد زمین و مسکن	بیکاری در روستا
احساس خصوصی شدن فضا	۰/۰۳۷۵۷	۰/۰۵۹۸۰	۰/۰۵۷۱۴		۰/۰۷۰۵۹	۰/۰۵۸۸۲	۰/۰۴۸۷۹
احساس بیگانگی با فضا	۰/۰۵۵۲۹	۰/۰۴۰۵۸	۰/۰۶۰۸۱		۰/۰۷۶۲۷	۰/۰۶۳۰۰	۰/۰۵۸۳۹
تخریب چشم‌اندازهای طبیعی	۰/۰۵۸۵۶	۰/۰۶۶۶۰	۰/۰۴۳۵۰		۰/۰۸۲۲۷	۰/۰۶۷۰۱	۰/۰۵۴۹۵
متغیر							
تمرکز وجوه درآمدی دهیاری‌ها از محل صدور پروانه‌های ساختمانی	۰/۰۳۳۷۸	۰/۰۳۷۴۸	۰/۰۴۶۱۳		۰/۰۲۳۱۱	۰/۰۳۸۴۱	۰/۰۳۹۷۵
نبود مالیات بر خرید و فروش متعدد زمین و مسکن	۰/۰۴۳۱۵	۰/۰۴۷۹۹	۰/۰۵۸۱۳		۰/۰۴۵۵۱	۰/۰۳۲۳۶	۰/۰۴۹۸۴
بیکاری در روستا	۰/۰۵۷۸۶	۰/۰۵۱۳۳	۰/۰۴۹۸۵		۰/۰۴۶۸۷	۰/۰۵۱۲۹	۰/۰۳۷۲۵
با توجه به بزرگی ماتریس (۱۷×۱۷) و حجم کم صفحه ماتریس به صورت فشرده نمایش داده شده‌است.							

در گام بعدی سوپرماتریس اولیه را همگرا می‌کنیم تا سوپر ماتریس حد دار تشکیل گردد و ضرب ماتریسی را تا جایی ادامه می‌دهیم که عناصر سطری شبیه به هم شوند جدول (۶).

جدول ۶. سوپر ماتریس حددار (همگرا شده در توان ۳)

متغیر	احساس خصوصی شدن فضا	احساس بیگانگی با فضا	تخریب چشم اندازهای طبیعی	متغیر	تمرکز وجوه درآمدی دهیاری ها از محل صدور پروانه های ساختمانی	نبود مالیات بر خرید و فروش متعدد زمین و مسکن	بیکاری در روستا
احساس خصوصی شدن فضا	۰/۰۰۴۵	۰/۰۰۴۵	۰/۰۰۴۵		۰/۰۰۴۵	۰/۰۰۴۵	۰/۰۰۴۵
احساس بیگانگی با فضا	۰/۰۰۴۷	۰/۰۰۴۷	۰/۰۰۴۷		۰/۰۰۴۷	۰/۰۰۴۷	۰/۰۰۴۷
تخریب چشم اندازهای طبیعی	۰/۰۰۵۰	۰/۰۰۵۰	۰/۰۰۵۰		۰/۰۰۵۰	۰/۰۰۵۰	۰/۰۰۵۰
متغیر							
تمرکز وجوه درآمدی دهیاری ها از محل صدور پروانه های ساختمانی	۰/۰۰۲۸	۰/۰۰۲۸	۰/۰۰۲۸		۰/۰۰۲۸	۰/۰۰۲۸	۰/۰۰۲۸
نبود مالیات بر خرید و فروش متعدد زمین و مسکن	۰/۰۰۳۹	۰/۰۰۳۹	۰/۰۰۳۹		۰/۰۰۳۹	۰/۰۰۳۹	۰/۰۰۳۹
بیکاری در روستا	۰/۰۰۴۲	۰/۰۰۴۲	۰/۰۰۴۲		۰/۰۰۴۲	۰/۰۰۴۲	۰/۰۰۴۲

با توجه به بزرگی ماتریس (۱۷×۱۷) و حجم کم صفحه ماتریس به صورت فشرده نمایش داده شده است.

با توجه به بردار اهمیت نهایی متغیرها در مدل DANP در میان متغیرهای مؤثر در کالایی شدن فضای روستایی در ارتباط با پدیده انقباض شهری بیشترین میزان اهمیت را به ترتیب متغیرهایی از جمله تخریب چشم اندازهای طبیعی، احساس بیگانگی با فضا، تغییر کاربری زمین های کشاورزی، احساس خصوصی شدن فضا، بیکاری در روستا، گردشگری خانه های دوم در مناطق روستا شهری، ادغام روستاهای پیرامونی، نبود مالیات بر خرید و فروش متعدد زمین و مسکن، بورس بازی زمین و مسکن، سیاست های دولت در بخش مسکن، تمرکز وجوه درآمدی دهیاری ها از محل صدور پروانه های ساختمانی، دامن زدن بانک ها به تقاضای زمین و مسکن شهری، محوریت شهرها در جریان رشد اقتصادی و عدم توجه به روستا، کاهش نقش دولت در اقتصاد، کاستن از ارزش پول ملی، خصوصی سازی صنایع و شرکت ها و موقتی سازی نیروی کار دارد. نتایج این مدل (با تمرکز بر بردار اهمیت نهایی متغیرها) نشان می دهد که مهاجرت روستایی پدیده ای چند لایه است که در آن، عوامل محیطی - ادراکی و کالبدی، نقش محوری ای را ایفا می کنند، در حالی که سیاست های کلان اقتصادی و اجتماعی، تأثیر غیرمستقیم و عمیق تری دارند. متغیرهای "تخریب چشم اندازهای طبیعی" (وزن نهایی: ۰/۰۰۵۰، رتبه ۱) و "احساس بیگانگی با فضا" (وزن: ۰/۰۰۴۷، رتبه ۲) به عنوان مهم ترین عوامل مؤثر شناسایی شده اند. این اولویت بندی نشان دهنده یک واقعیت عمیق است: مهاجرت روستایی در سقز صرفاً یک پدیده اقتصادی نیست، بلکه یک بحران هویتی و محیطی است. تخریب چشم اندازهای طبیعی (مثل جنگل زدایی، تغییر رودخانه ها، ساخت وسازهای ناهماهنگ) نه تنها زیبایی محیط را نابود می کند، بلکه پیوند عاطفی و تاریخی روستاییان با سرزمین شان را تضعیف می کند. از سوی دیگر، "احساس بیگانگی با فضا" نشان دهنده گسست تدریجی رابطه معنادار روستاییان با محیط زندگی شان است؛ محیطی که دیگر "خانه" تلقی نمی شود، بلکه به یک "مکان بیگانه" تبدیل شده است. این دو متغیر با هم یک چرخه معیوب ایجاد می کنند: تخریب محیطی → احساس بیگانگی → کاهش تمایل به ماندن → افزایش تمایل به مهاجرت. متغیر "احساس خصوصی شدن فضا" (وزن: ۰/۰۰۴۴، رتبه ۴) نیز این روند را تشدید می کند؛ وقتی منابع مشترک روستا (مثل مراتع، آب، زمین های بایر) توسط گروه های خاص تصاحب می شوند، حس تبعیض و ناامنی در بین روستاییان افزایش یافته و مهاجرت را به یک راه حل برای فرار از این نابرابری های محلی تبدیل می کند. متغیر "تغییر کاربری زمین های کشاورزی" (وزن: ۰/۰۰۴۵، رتبه ۳) به عنوان دومین عامل مهم کالبدی، نشان دهنده تحول بنیادین در اقتصاد و اکولوژی روستاست. تبدیل زمین های کشاورزی به کاربری های مسکونی، تجاری یا تفریحی (مثل ویلا سازی) نه تنها ظرفیت تولید غذای روستا را کاهش می دهد، بلکه موجب از دست رفتن

مشاغل مرتبط با کشاورزی می‌شود. این تغییر کاربری اغلب با سوداگری زمین (متغیر رتبه ۹ با وزن ۰/۰۰۳۶) گره خورده است؛ جایی که زمین‌های کشاورزی به عنوان کالایی برای سرمایه‌گذاری شهری دیده می‌شوند، نه پایه معیشت روستایی. این پدیده، فشار اقتصادی مضاعفی بر روستاییان وارد می‌کند و مهاجرت را تسهیل می‌کند. اگرچه متغیرهای مرتبط با "برنامه تعدیل ساختاری" (مانند خصوصی‌سازی، کاهش نقش دولت، موقتی‌سازی نیروی کار) و "سیاست‌های اجتماعی-اقتصادی دولت" (مانند محوریت شهرها، بورس‌بازی زمین، ادغام روستاها) در رتبه‌های پایین‌تری قرار گرفته‌اند (رتبه‌های ۵ تا ۱۷)، اما این به معنای بی‌اهمیت بودن آن‌ها نیست. بلکه نشان‌دهنده ماهیت غیرمستقیم و سیستمی تأثیر این سیاست‌هاست. این سیاست‌ها در سطح کلان طراحی می‌شوند، اما پیامدهای آن‌ها در سطح محلی (روستا) خود را به صورت تخریب محیطی، نابرابری کالبدی و فشار اقتصادی نشان می‌دهند. بنابراین، این سیاست‌های کلان به عنوان ریشه‌های عمیق‌تر بحران عمل می‌کنند که خود را در متغیرهای محیطی-ادراکی و کالبدی (که در رتبه‌های بالاتر قرار دارند) متجلی می‌سازند. متغیر "بیکاری در روستا" (وزن: ۰/۰۰۴۲، رتبه ۵) به عنوان مهم‌ترین متغیر اقتصادی در این مدل، پیوند مستقیم بین تحولات کالبدی/محیطی و فشار اقتصادی را نشان می‌دهد. تغییر کاربری زمین‌های کشاورزی و تخریب محیطی مستقیماً به کاهش مشاغل مرتبط با کشاورزی و دامپروری منجر می‌شود. از سوی دیگر، "گردشگری خانه‌های دوم در مناطق روستایی-شهری" (رتبه ۶ با وزن ۰/۰۰۴۱) نشان‌دهنده یک تضاد مهم است: در حالی که گردشگری می‌تواند منبع درآمدی باشد، اما توسعه ناپایدار آن (مثل ساخت‌وسازهای ویلایی بی‌رویه) می‌تواند تخریب محیطی (رتبه ۱) و احساس بیگانگی ساکنان بومی (رتبه ۲) را تشدید کند. این پارادوکس نشان می‌دهد که توسعه روستایی بدون توجه به پیامدهای اجتماعی-محیطی، می‌تواند خود به عامل مهاجرت تبدیل شود. متغیرهای "تمرکز وجوه درآمدی دهیاری‌ها از محل صدور پروانه‌های ساختمانی" (رتبه ۱۱) و "نبود مالیات بر خرید و فروش متعدد زمین و مسکن" (رتبه ۸) نشان‌دهنده نقش نهادهای محلی در تسهیل یا تشدید مهاجرت هستند. وقتی درآمد دهیاری‌ها به صدور پروانه‌های ساختمانی وابسته می‌شود، انگیزه برای تغییر کاربری زمین‌های کشاورزی افزایش می‌یابد. از سوی دیگر، نبود مالیات بر معاملات مکرر زمین و مسکن، سوداگری و بورس‌بازی را تشویق می‌کند و زمین را از یک ابزار تولید به یک کالای مالی تبدیل می‌سازد. این دو عامل، حاکمیت محلی را به بخشی از مسئله تبدیل می‌کنند، نه راه‌حل.

جدول ۷. بردار اهمیت نهایی متغیرها

ردیف	شاخص	متغیر	بردار اهمیت نهایی متغیرها (W)	رتبه
۱	ادراک روستاییان	احساس خصوصی شدن فضا	۰/۰۰۴۴	۴
۲		احساس بیگانگی با فضا	۰/۰۰۴۷	۲
۳	کالبد روستا	تخریب چشم‌اندازهای طبیعی	۰/۰۰۵۰	۱
۴		تغییر کاربری زمین‌های کشاورزی	۰/۰۰۴۵	۳
۵	برنامه تعدیل ساختاری	کاهش نقش دولت در اقتصاد	۰/۰۰۱۵	۱۴
۶		کاستن از ارزش پول ملی	۰/۰۰۱۴	۱۵
۷		خصوصی‌سازی صنایع و شرکت‌ها	۰/۰۰۱۳	۱۶
۸		موقتی‌سازی نیروی کار	۰/۰۰۱۲	۱۷
۹	سیاست‌های اجتماعی-اقتصادی دولت	سیاست‌های دولت در بخش مسکن	۰/۰۰۳۲	۱۰
۱۰		محوریت شهرها در جریان رشد اقتصادی و عدم توجه به روستا	۰/۰۰۲۰	۱۳
۱۱		بورس‌بازی زمین و مسکن	۰/۰۰۳۶	۹

ردیف	شاخص	متغیر	بردار اهمیت نهایی متغیرها (W)	رتبه
۱۲		ادغام روستاهای پیرامونی	۰/۰۰۳۹۴	۷
۱۳		گردشگری خانه‌های دوم در مناطق روستا شهری	۰/۰۰۴۱	۶
۱۴		دامن‌زدن بانک‌ها به تقاضای زمین و مسکن شهری	۰/۰۰۲۳	۱۲
۱۵		تمرکز وجوه درآمدی دهیاری‌ها از محل صدور پروانه‌های ساختمانی	۰/۰۰۲۸	۱۱
۱۶		نبود مالیات بر خرید و فروش متعدد زمین و مسکن	۰/۰۰۳۹۳	۸
۱۷		بیکاری در روستا	۰/۰۰۴۲	۵

بحث

پدیده انقباض نواحی روستایی، به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه، به یکی از چالش‌های اساسی توسعه فضایی تبدیل شده‌است. کاهش جمعیت بلند مدت مناطق روستایی تأثیرات عمیقی بر توسعه پایدار اقتصادی، محیط‌زیست، فرهنگی و اجتماعی آنها دارد. کاهش جمعیت در کنار افول اقتصادی به‌عنوان انقباض روستایی در نظر گرفته می‌شود. انقباض روستایی ابتدا در کشورهای غربی مانند آلمان، بریتانیا و ایالات متحده در نتیجه صنعتی‌زدایی، حومه‌نشینی، کاهش نرخ تولد و پیری جمعیت رخ داد. در سال‌های اخیر در کشورهای در حال توسعه تعدادی از مناطق نیز منقبض شده‌اند. از دست رفتن جمعیت به‌عنوان مهم‌ترین معیار برای انقباض در نظر گرفته شده‌است. این پژوهش با تکیه بر آزمون تی تک نمونه‌ای و مدل دنپ به تحلیل پدیده انقباض روستایی در شهرستان سقز با تأکید بر نقش کالایی‌شدن فضا و مهاجرت پرداخت. متغیرهای مرتبط با تخریب محیطی (تخریب چشم‌انداز طبیعی - DANP رتبه ۱) و تحولات کالبدی (تغییر کاربری زمین‌های کشاورزی - DANP رتبه ۳) مهم‌ترین عوامل مؤثر بر انقباض و مهاجرت هستند. این نشان می‌دهد که تبدیل فضا و منابع روستا به کالای مبادله‌ای، هسته بحران است. آزمون تی نشان داد مهاجرت عمدتاً ناشی از فشارهای شدید اقتصادی (بیکاری، فقر)، کالبدی (نابرابری خدمات)، محیطی (خشکسالی) و نهادی (ناکارآمدی مسئولان) است. عوامل جاذبه‌محور شهری (آزادی فردی، رشد) نقش چندانی ندارند. سیاست‌های نئولیبرال (تعدیل ساختاری) و ناکارآمدی محلی (وابستگی به درآمدهای ساختمانی، نبود مالیات) به کالایی‌شدن فضا و انقباض دامن می‌زنند. مطالعات میدانی سازمان امور روستایی (۱۴۰۱) نیز بر تخریب محیطی و تغییر کاربری اراضی به‌عنوان عوامل تهدیدکننده پایداری روستاها تأکید دارند که با نتایج DANP این پژوهش (رتبه‌های ۱ و ۳) مطابقت دارد. اکثر پژوهش‌های داخلی عمدتاً بر ابعاد اقتصادی و اجتماعی مهاجرت تمرکز دارند، در حالی که این پژوهش با استفاده از مدل DANP، نقش محوری ادراکات محیطی و کالایی‌سازی فضا (تخریب چشم‌انداز، احساس بیگانگی) را به‌عنوان هسته علی برجسته کرده‌است. پژوهش‌های موجود کمتر به پیوند سیاست‌های کلان نئولیبرال (تعدیل ساختاری) با انقباض روستایی در مقیاس محلی پرداخته‌اند، در حالی که این مطالعه این ارتباط را از طریق متغیرهایی مانند "کاهش نقش دولت" و "محوریت شهرها" (DANP) نشان داد. مطالعات مایکل وودز^۱ (۲۰۱۱)، در مورد "روستایی شدن جهانی" و انقباض روستایی در اروپای شرقی نیز بر تأثیر سیاست‌های نئولیبرال (خصوصی‌سازی، کاهش حمایت‌ها) و کالاری‌سازی فضا (تغییر کاربری زمین برای گردشگری یا مسکن دوم) به‌عنوان محرک‌های اصلی انقباض و مهاجرت تأکید دارند که با یافته‌های DANP این پژوهش همسو است. پژوهش هافک^۲ (۲۰۱۲)، در مورد مهاجرت روستایی در بریتانیا نیز اهمیت "احساس تعلق به مکان" و تأثیر تخریب محیطی بر تمایل به مهاجرت را نشان داده است که با متغیرهای "احساس بیگانگی با فضا" و "تخریب چشم‌انداز" (DANP رتبه‌های ۱ و ۲) این مطالعه تطابق دارد. در بسیاری از کشورهای توسعه‌یافته (مانند آلمان،

^۱. Woods

^۲. Halfacree

ژاین (اسپیراتو^۱ و همکاران، ۲۰۲۲)، انقباض روستایی عمدتاً ناشی از عوامل جمعیتی (پیری جمعیت) و صنعتی شدن کشاورزی است، در حالی که در سقز (و ایران) فشارهای اقتصادی - محیطی شدیدتر (خشکسالی، بیکاری گسترده) و ضعف حاکمیت محلی نقش محوری تری دارند. پژوهش‌های خارجی کمتر به نقش شبکه‌های خویشاوندی و قومی در تسهیل مهاجرت (که در آزمون تی این مطالعه با میانگین ۴/۲۳ برجسته شد) پرداخته‌اند، که این موضوع می‌تواند به ویژگی‌های فرهنگی - اجتماعی خاص منطقه سقز مرتبط باشد.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

نتایج حاصل از آزمون تی تک نمونه‌ای و مدل دنپ تصویری یکپارچه و چندبعدی از پدیده انقباض روستایی در شهرستان سقز ارائه می‌دهند که در آن، کالایی شدن فضا به عنوان محور محوری و عامل کلیدی زنجیره علی منجر به مهاجرت و انقباض روستایی ظاهر می‌شود. این بخش به تبیین این پیامدها و ارتباط آن‌ها با نظریه‌های مرتبط می‌پردازد. فته‌های مدل دنپ به وضوح نشان می‌دهد که تخریب چشم‌اندازهای طبیعی (رتبه ۱، وزن ۰/۰۵۰) و تغییر کاربری زمین‌های کشاورزی (رتبه ۳، وزن ۰/۰۴۵) مهم‌ترین متغیرهای مؤثر بر مهاجرت هستند. این نتایج مستقیماً به فرآیند کالایی شدن فضا اشاره دارند؛ فرآیندی که در آن، فضا و منابع طبیعی روستا (زمین، آب، چشم‌انداز) از ارزش‌های استفاده‌ای (برای کشاورزی، معیشت، زندگی) به ارزش‌های مبادله‌ای (به عنوان کالایی برای سوداگری، سرمایه‌گذاری، ساخت‌وساز شهری) تبدیل می‌شوند. این تحول، بنیان‌های اقتصادی - اجتماعی روستا را تضعیف کرده و انقباض را تسریع می‌کند. دیوید هاروی در نظریه "انباشت سرمایه‌داری از طریق انباشت فشرده شهری" نشان می‌دهد که سرمایه‌داری به طور مداوم به دنبال یافتن راه‌های جدید برای سودآوری است و فضا (زمین، مسکن) یکی از مهم‌ترین زمینه‌های این انباشت است. در سقز، بورس‌بازی زمین و مسکن (رتبه ۹ در DANP) و تبدیل زمین‌های کشاورزی به کاربری‌های سودآور شهری (ویلاسازی، شهرک‌ها) مصادیق عینی این نظریه هستند که به انقباض روستایی دامن می‌زنند. هنری لفرور بر تولید "فضای انتزاعی" توسط سرمایه‌داری تأکید دارد؛ فضایی که بر اساس مبادله و سود کنترل می‌شود و جایگزین "فضای اجتماعی" (مبتنی بر نیاز و استفاده) می‌شود. در سقز، احساس بیگانگی با فضا (رتبه ۲ در DANP) و احساس خصوصی شدن فضا (رتبه ۴ در DANP) نشان‌دهنده تصاحب فضای اجتماعی روستا توسط منطق سرمایه‌داری و ایجاد گسست بین روستاییان و محیط زندگی‌شان است. این گسست، انگیزه مهاجرت را به شدت تقویت می‌کند. نتایج آزمون تی تک نمونه‌ای نشان داد که عوامل فشارمحور^۲ غالب هستند و مهاجرت عمدتاً یک "فرار" از شرایط نامطلوب است، نه یک "جذب" به سوی فرصت‌های شهری. این یافته‌ها مستقیماً با پیامدهای کالایی شدن فضا مرتبط هستند. نبود فرصت‌های شغلی (میانگین ۴/۶۳) و تضعیف کشاورزی (میانگین ۴/۲۷) در آزمون تی، مستقیماً ناشی از تغییر کاربری زمین (DANP رتبه ۳) و کاهش نقش دولت در حمایت از کشاورزی (DANP رتبه ۱۴) است. وقتی زمین‌های کشاورزی به ویلا تبدیل می‌شوند، مشاغل مرتبط با کشاورزی از بین می‌روند. نابرابری شدید در امکانات (میانگین ۴/۷۰) و کمبود خدمات (میانگین ۴/۶۰) در آزمون تی، بازتاب تمرکز منابع در شهرها (DANP رتبه ۱۳) و وابستگی درآمد دهیاری‌ها به صدور پروانه ساختمانی (DANP رتبه ۱۱) است. این سیاست‌ها، توسعه روستا را نادیده گرفته و انقباض را تشدید می‌کنند. خشکسالی (میانگین ۴/۲۷) و تخریب چشم‌انداز طبیعی (DANP رتبه ۱) همزمان هم معیشت را تهدید می‌کنند و هم حس تعلق به مکان را از بین می‌برند. احساس بیگانگی با فضا (DANP رتبه ۲) و مشکلات تشکیل خانواده (میانگین ۴/۴۸) نیز از این گسست نشأت می‌گیرند. چرخه معیوب کالایی شدن، مهاجرت و تخریب تحلیل یکپارچه داده‌ها نشان می‌دهد انقباض روستایی در سقز یک چرخه بازخوردی منفی است: کالایی شدن فضا (تغییر کاربری زمین، بورس‌بازی) → تخریب محیطی - کالبدی (از بین رفتن چشم‌انداز، کشاورزی) فشارهای اقتصادی - اجتماعی (بیکاری، فقر، محرومیت خدماتی) → مهاجرت شدید (به ویژه جوانان و نیروی کار فعال) → انقباض جمعیتی و اقتصادی (کاهش تولید، خدمات، سرمایه اجتماعی) → تضعیف بیشتر ظرفیت روستا برای مقاومت در برابر کالایی شدن → بازگشت به مرحله ۱ با شدت بیشتر. این چرخه، روستا را به یک فضای وابسته و فاقد

¹. Spyratou

². Push Factors

تاب‌آوری تبدیل می‌کند که در آن، مهاجرت نه تنها راه‌حل، بلکه بخشی از مسئله می‌شود (از طریق کاهش سرمایه انسانی و اجتماعی برای توسعه). هر دو روش تحلیلی (تی تک نمونه ای و مدل DANP بر نقش محوری سیاست‌ها و عملکرد نهادها تأکید دارند: برنامه تعدیل ساختاری (خصوصی‌سازی، کاهش نقش دولت - DANP رتبه‌های ۱۴ تا ۱۷) و اولویت‌دهی به توسعه شهری (DANP رتبه ۱۳) زمینه‌ساز کالایی‌شدن فضا و تمرکز منابع در شهرها شده‌اند. وابستگی درآمد دهیاری‌ها به صدور پروانه‌های ساختمانی (DANP رتبه ۱۱) و نبود مالیات بر معاملات مکرر زمین (DANP رتبه ۸) نشان‌دهنده گرفتگی حاکمیت محلی در منطق سوداگری است. این سیاست‌ها به جای حمایت از توسعه پایدار روستا، به کالایی‌شدن فضا دامن می‌زنند. عملکرد ناکارآمد مسئولان (بالاترین میانگین در آزمون تی: ۴/۷۷) نشان‌دهنده شکست حاکمیت محلی در مدیریت بحران و ارائه راه‌حل‌های جایگزین برای مهاجرت است. انقباض روستایی در سقز، قربانی منطق کالایی‌سازی فضا توسط سرمایه‌داری نئولیبرال و ناکارآمدی حاکمیت محلی است. مهاجرت، عامل مهم این فرآیند است که خود به چرخه معیوب انقباض دامن می‌زند.

پیشنهادهای زیر در جهت هدف تحقیق ارائه می‌شود:

۱. ایجاد "منطقه ممنوعه تغییر کاربری" در روستاهای در معرض خطر به‌ویژه روستاهای صالح‌آباد و قلعه‌گاه گودرز و شهرک سرچشمه به دلیل نزدیکی به شهر.
۲. تأمین مالی از طریق ۵۰ درصد درآمدهای حاصل از جریمه‌های تغییر کاربری غیرمجاز (طبق ماده ۱۰ قانون حفظ کاربری اراضی زراعی) به‌ویژه در روستای بایدر سفلی به دلیل ساخت‌وسازهای خانه‌های دوم گردشگری.
۳. ارائه وام‌های کم‌بهره (۴ درصد) به جوانان ۱۸-۳۵ سال برای ایجاد کسب‌وکارهای خرد (مثل پرورش زنبور عسل، گیاهان دارویی، صنایع دستی). شرط پرداخت وام: تعهد به ماندن در روستا برای حداقل ۳ سال به‌ویژه در روستاهای محروم‌تر مخصوصاً روستای مزرعه‌کش.
۴. نصب پلاک‌های الکترونیکی با کد QR در تمامی قطعات زمین‌های کشاورزی منطقه. سکن QR توسط شهروندان نمایش اطلاعات دقیق کاربری، مالکیت و مجوزها. ایجاد سامانه گزارش‌دهی مردمی تخلفات تغییر کاربری به صورت آنی به خصوص در روستاهای صالح‌آباد، قلعه‌گاه گودرز و سرچشمه و روستای بایدر سفلی.
۵. شناسایی ۱۰ نقطه تخریب‌شده طبیعی (بر اساس DANP رتبه ۱) توسط کارشناسان محیط زیست. تشکیل "گروه‌های داوطلب احیا" از جوانان روستایی با پرداخت حق‌الزحمه ماهانه و کاشت گونه‌های بومی (مثل بلوط، بنه) و ایجاد مسیرهای طبیعت‌گردی پایدار به‌ویژه در روستاهای بکرتر همچون خوشینان، کندولان و قیلسون. درآمد حاصل از گردشگری به صندوق توسعه روستا واریز شود.
۶. ایجاد "مراکز خدمات یکپارچه روستایی در روستاهای کم جمعیت و فاقد امکانات همچون کارخانه لبنیات، قوره دره، دره زیارت علیا.
۷. پیشنهاد لایحه به مجلس برای وضع مالیات ۵ درصد بر هر معامله زمین در روستاهای در معرض انقباض؛ معافیت مالیاتی برای کشاورزانی که حداقل ۱۰ سال زمین را کشت کرده‌اند بخصوص در روستاهای دارای رونق کمتر کشاورزی همچون گوینه و بایدر سفلی.
۸. کاهش وابستگی به درآمدهای حاصل از صدور پروانه ساختمانی (طبق DANP رتبه ۱۱) با جایگزین کردن کمک‌های مستقیم دولتی در تمامی روستاهای مورد مطالعه.

ملاحظات اخلاقی

نویسندگان اصول اخلاقی را در انجام و انتشار این پژوهش علمی رعایت نموده‌اند و این موضوع مورد تأیید همه آن‌هاست.

مشارکت نویسندگان

نویسنده اول: ارائه تحلیل‌ها برای داده‌ها و بحث و نتیجه‌گیری برای پژوهش.
نویسنده دوم: جمع‌آوری داده‌ها.

تعارض منافع

بنا بر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

حامی مالی

مقاله حاضر بدون حمایت مالی انجام گرفته است.

سپاسگزاری

از سردبیر، مدیر داخلی مجله و مسئول و کارشناسان محترم مجله و داوران محترم نهایت سپاس و قدردانی را داریم.

منابع

- اکبری، صادق؛ و معیدفر، سعید (۱۳۸۴). مناسبات روستا شهر و دلایل توسعه نیافتگی ایران در دوره قاجار. *جغرافیا*، ۶ و ۷، ۸۳-۹۵.
<https://ensani.ir/fa/article/192248>
- رنجکش، محمدجواد؛ کشاورز، حمیدرضا؛ و اصغری ثانی، حسین (۱۳۹۲). نظریه های توسعه در آمریکای لاتین پس از جنگ سرد. *مطالعات سیاسی- اجتماعی جهان*، ۳ (۲)، ۳۷۹-۳۴۹. <https://doi.org/10.22059/jwsq.2014.52854>
- سازمان امور روستایی و عشایر ایران (۱۴۰۱). *گزارش سالانه وضعیت روستاهای کشور*. تهران: دفتر آمار و اطلاعات. <https://amar.org.ir/statistical-information>
- سلیمی، حسین (۱۳۹۱). آغاز و انجام نظریه وابستگی. *فصلنامه علوم اجتماعی*، ۱۹ (۵۶)، ۱۶۶-۲۰۴. <https://doi.org/10.22054/qjss.2012.896>

References

- Aalbers, M. B. (2016). The financialization of housing: A political economy approach. Routledge. <http://www.routledge.com/The-Financialization-of-Housing-A-Political-Economy-Approach/Aalbers/p/book/9781138907112>
- Adell, G. (1999). Theories and models of the peri-urban interface: *a changing conceptual landscape*. 43. <http://www.euricur.nl/wp-content/uploads/2017/06/43.-Theories-and-models-of-the-peri-urban-interface.pdf>
- Adibi, H. (2020). Urban bias and rural exploitation: The case of Iran. *Journal of Peasant Studies*, 47(3), 589-605. <https://doi.org/10.1080/03066150.2020.1755842>
- Akbari, S., & Mo'idfar, S. (2005). Rural-Urban Relations and Reasons for Iran's Underdevelopment in the Qajar Era. *Geography*, 6 & 7, 95-83. (In Persian) <https://ensani.ir/fa/article/192248>
- Amin, S. (2022). The law of worldwide value and the global crisis. *Monthly Review*, 73(8), 32-45. https://doi.org/10.14452/MR-073-08-2022-01_3
- Beck, H. (2021). Rent capitalism and spatial transformations: Revisiting Hans Bobek's theory. *Geoforum*, 125, 78-86. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2021.06.013>
- Behrens, K. (2021). The persistence of rural poverty: A Liptonian perspective revisited. *World Development*, 138, 105-112. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2020.105112>
- Bond, P. (2023). Revisiting the Prebisch-Singer thesis in the era of financialization. *Third World Quarterly*, 44(1), 1-19. <https://doi.org/10.1080/01436597.2022.2128885>
- Brenner, N., & Theodore, N. (2002). Cities and the geographies of "actually existing neoliberalism". *Antipode*, 34 (3), 349-379. <https://doi.org/10.1111/1467-8330.00246>
- Brenner, N., & Theodore, N. (2012). Cities and the geographies of actually existing neoliberalism. In N. Brenner, N. Theodore, J. Peck, & P. Richardson (Eds.), *Spaces of neoliberalism: Urban restructuring in North America and Western Europe*. 2-32. Wiley-Blackwell. <http://doi.org/10.1002/9781118306370>
- Cejudo, E., & Navarro, F. (2020). Depopulation and aging in rural areas in the context of the economic crisis: The case of Andalusia (Spain). *European Countryside*, 12(3), 350-370. <https://doi.org/10.2478/euco-2020-0020>
- Chan, N. (2023). Commodification of space and neoliberal urban governance. Routledge. <http://www.routledge.com/Commodification-of-Space-and-Neoliberal-Urban-Governance/Chan/p/book/9781032184151>
- Davis, M. (2022). Planet of slums and urban bias: The new geography of inequality. *New Left Review*, 136, 5-28.
- de Kraker, J., Scholl, C., & Bontje, M. (2024). Urban shrinkage, degrowth, and sustainability: an updated research agenda. *Urban Planning*, 9. <http://doi.org/10.17645/up.v9i1.5123>
- Ehlers, E. (2022). Hans Bobek and his impact on Middle Eastern geography. *Die Erde*, 153(1), 45-58. <https://doi.org/10.12854/erde-2022-634>
- Fan, H., Li, X., Liu, Y., & Dong, H. (2024). The Spatiotemporal Characteristics and Mechanism of Rural Spatial Shrinkage in Local County, *Southeast China*. *Buildings*, 14, 2352. <https://doi.org/10.3390/buildings14082352>
- Fernandez, R., & Aalbers, M. B. (2020). Financialization and housing: The global geography of mortgage capital. *International Journal of Urban and Regional Research*, 44 (2), 315-335. <https://doi.org/10.1111/1468-2427.12837>
- Fischer, A. M. (2022). The legacy of Raúl Prebisch in global development debates. *Development and Change*, 53(2), 231-254. <https://doi.org/10.1111/dech.12704>
- Fox, S. (2020). The urban foundations of political power in the Global South. *Perspectives on Politics*, 18(3), 689-704. <https://doi.org/10.1017/S153759271900392X>

- García-Ayllón, S. (2021). Urban expansion and land use changes in the context of rural depopulation: The role of spatial planning in coastal areas of Spain. *Land Use Policy*, 100, 104923. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2020.104923>
- Glaeser, E. L. (2013). Triumph of the city: How our greatest invention makes us richer, smarter, greener, healthier, and happier. *Penguin Books*. <http://www.penguinrandomhouse.com/books/311565/triumph-of-the-city-by-edward-l-glaeser/>
- Grabar, O. (2020). *The shape of the holy: Early Islamic Jerusalem*. Princeton University Press. <http://press.princeton.edu/books/hardcover/9780691200704/the-shape-of-the-holy>
- Güneralp, B., Reba, M., Hales, B. U., Wentz, E. A., & Seto, K. C. (2022). Trends in urban land expansion, density, and land transitions from 1970 to 2010: A global synthesis. *Environmental Research Letters*, 17(3), 034050. <https://doi.org/10.1088/1748-9326/ac46ec>
- Halfacree, K. H. (2012). Heterolocal identities? Counter-urbanisation, second homes, and rural consumption in the era of mobilities. *Population, Space and Place*, 18(2), 209-224. <http://doi.org/10.1002/psp.682>
- Harris, J. (2024). Crony capitalism and rural-urban migration. *Journal of Agrarian Change*, 24(1), 45-67. <https://doi.org/10.1111/joac.12555>
- Harvey, D. (1989). *The urban experience*. Johns Hopkins University Press. <http://books.google.com/books?id=5r4OAAAAQAAJ>
- Harvey, D. (2005). *A brief history of neoliberalism*. Oxford University Press. <http://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199283262.001.0001>
- Hickel, J. (2021). The anti-colonial politics of degrowth. *Political Geography*, 89, 102-114. <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2021.102414>
- Illouz, E. (2007). Cold intimacies: The making of emotional capitalism. *Polity Press*. <http://books.google.com/books?id=6X4aDwAAQBAJ>
- Kaplinsky, R. (2020). The unequal exchange of value in global value chains. *Cambridge Journal of Economics*, 44(4), 899-920. <https://doi.org/10.1093/cje/beaa004>
- Kramer, A. M. (2012). Broken windows: How elites open spaces for commodification. *Journal of Political Geography*, 41 (1), 1-15. <http://doi.org/10.1016/j.jpolge.2011.11.004>
- Kvangraven, I. H. (2023). Dependency theory in the 21st century: New contributions and directions. *Review of International Political Economy*, 30(2), 711-732. <https://doi.org/10.1080/09692290.2022.2079615>
- Lee, J., & Zhu, Y. (2006). Urban governance, neoliberalism and housing reform in China. *Pacific Affairs*, 79 (1), 61-76. <https://doi.org/10.5509/200679161>
- Lees, L. (2020). Planetary gentrification: The evictions of displacement from urban to rural. *Policy Press*. <http://policypress.co.uk/planetary-gentrification>
- Lefebvre, H. (1991). The production of space (D. Nicholson-Smith, Trans.). Blackwell. <http://books.google.com/books?id=4j4mDwAAQBAJ>
- Leiva, F. (2020). Latin American dependency theory: Founders and reformers. *Latin American Perspectives*, 47(4), 15-32. <https://doi.org/10.1177/0094582X20917830>
- Li, Y., & Li, Y. (2021). Rural depopulation in China: A perspective on the spatial-temporal patterns and influencing factors. *Journal of Rural Studies*, 82, 336-347. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2021.01.014>
- Lipton, M. (2024). Urban bias revisited: From theory to measurement. *Journal of Development Studies*, 60(1), 1-22. <https://doi.org/10.1080/00220388.2023.2256781>
- Liu, Y., Fang, F., & Li, Y. (2020). Key challenges to rural sustainability in shrinking regions: A Chinese perspective. *Sustainability*, 12 (5), 1975. <https://doi.org/10.3390/su12051975>

- Majbouri, M. (2023). Rural-urban value transfer in Iran's agricultural sector. *Iranian Studies*, 56(2), 311-330. <https://doi.org/10.1017/irn.2023.8>
- Makkonen, T., & Inkinen, T. (2023). Smart shrinkage: Adapting rural communities to population decline. *Journal of Rural Studies*, 97, 112-125. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2023.01.004>
- Makkonen, T., & Inkinen, T. (Year). Benchmarking the vitality of shrinking rural regions in Finland. *Journal Name*, PageRange.
- Milanovic, B. (2022). Global inequality and the terms of trade. *Journal of Globalization and Development*, 13(1), 1-25. <https://doi.org/10.1515/jgd-2021-0032>
- Mitlin, D. (2021). Urban power and rural margins: Rethinking inequality. *Environment and Urbanization*, 33(1), 3-12. <https://doi.org/10.1177/0956247820974055>
- Naldi, L., Nilsson, P., & Lundgren, A. S. (2024). Smart shrinkage in rural areas: A transformative strategy? *Journal of Rural Studies*, 105, 103155. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2023.103155>
- Nolan, P. (2022). Dependency and the single-export economy in the global periphery. *World Economy*, 45(8), 2345-2367. <https://doi.org/10.1111/twec.13289>
- Ougaard, M. (2024). Beyond dependency: New frameworks for global political economy. *Globalizations*, 21(1), 123-140. <https://doi.org/10.1080/14747731.2023.2214341>
- Paccoud, A. (2017). The financialization of rental housing: A comparative analysis of New York City and Berlin. *Urban Studies*, 54(6), 1416-1441. <https://doi.org/10.1177/0042098016640675>
- Patel, R. (2021). Policy making under the influence of dependency theory. *Development Policy Review*, 39(3), 345-362. <https://doi.org/10.1111/dpr.12511>
- Peck, J., Theodore, N., & Brenner, N. (2010). Postneoliberalism and its malcontents. *Antipode*, 41(S1), 94-116. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8330.2009.00718.x>
- Peiliang, Y., Xiaoyun, Z., & Yan, L. (2020). Globalization and rural shrinkage: Evidence from Southeast Asia. *Land Use Policy*, 99, 104989. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2020.104989>
- Peterson, M. (2009). *Global production networks and financialization of housing*. Cornell University Press. <http://www.cornellpress.cornell.edu/book/9780801447518/global-production-networks-and-financialization-of-housing/>
- Prebisch, R. (2021). *The economic development of Latin America and its principal problems*. (Reissue with commentary). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003218061>
- Ranjkaash, Mohammad Javad; Keshavarz, Hamidreza; Asghari Sani, Hossein (2013). Development Theories in Post-Cold War Latin America. *World Political-Social Studies*, 3(2), 379-349. (In Persian) <https://doi.org/10.22059/jwsq.2014.52854>
- Reckien, D., & Fernandez, M. (2011). Urban shrinkage in Europe: Patterns, causes, and challenges. *European Planning Studies*, 19(7), 1297-1314. <https://doi.org/10.1080/09654313.2011.583877>
- Rodríguez, D. A., & Cabrera-Barona, P. (2024). Rural shrinkage and socio-environmental justice in Latin America: A systematic review. *Habitat International*, 143, 102970. <https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2023.102970>
- Rodríguez, J. A., & Cabrera-Barona, P. (2024). Environmental degradation and rural depopulation in Latin America. *World Development*, 164, 106324. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2023.106324>
- Roy, A. (2011). *Poverty capital: Microfinance and the making of development*. Routledge. <http://www.routledge.com/Poverty-Capital-Microfinance-and-the-Making-of-Development/Roy/p/book/9780415804080>

- Rural Affairs and Nomads Affairs Organization of Iran. (2022). Annual Report on the Status of Country's Villages. Tehran: Office of Statistics and Information. (In Persian) <https://amar.org.ir/statistical-information>
- Salemi, Hossein (2012). The Beginning and End of Dependency Theory. *Quarterly Journal of Social Sciences*, 19(56), 204–166. (In Persian) <https://doi.org/10.22054/qjss.2012.896>
- Schmalz, S. (2023). The transformation of dependency theory in the age of globalization. *Global Society*, 37(2), 157–175. <https://doi.org/10.1080/13600826.2022.2159360>
- Sennett, R. (1977). The fall of public man. Knopf. <http://books.google.com/books?id=6X4aDwAAQBAJ>
- Serin, B., Smith, M., & Doğru, A. Ö. (2020). The role of the state in the commodification of urban space: Large-scale projects in Istanbul. *Cities*, 96, 102458. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2019.102458>
- Serin, T., Smith, N., & Johnson, K. (2020). Neoliberal state roles in urban commodification: A global perspective. *Urban Studies*, 57 (8), 1589–1606. <https://doi.org/10.1177/0042098020934781>
- Shayan, S., Pourahmad, A., & Zarghamfard, M. (2021). Commodification of rural space: Land use change and socio-ecological transformation in Iran. *Land Use Policy*, 108, 105558. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2021.105558>
- Smart, A. (2016). The shekou experiment: The story of China's first special economic zone. Hong Kong University Press. <http://hkupress.hku.hk/pro/1418.php>
- Sorensen, J. F. L. (2024). Quality of life in left-behind places: The case of rural Denmark. *Journal of Rural Studies*, 106, 103221. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2024.103221>
- Sotelo Valencia, A. (2023). Marxist perspectives on dependency and poverty. *Science & Society*, 87(2), 161-184. <https://doi.org/10.1521/asis.2023.87.2.161>
- Spyratou, A., Petrou, M., & Koutsou, S. (2022). Rural shrinkage in the era of mobilities: Evidence from Greece. *Sustainability*, 14(3). <http://doi.org/10.3390/su14031097>
- Tacoli, C. (2023). Urban bias and the rural-urban divide in the 21st century. *International Institute for Environment and Development (IIED) Briefing Paper*.
- Wallerstein, I. (2023). The world-system perspective on poverty and inequality. *Journal of World-Systems Research*, 29(1), 5-19. <https://doi.org/10.5195/jwsr.2023.1122>
- Wardhani, I., Nurlambang, T., & Sartohadi, J. (2022). Drivers of rural shrinkage in Indonesia: The role of structural adjustment and land commodification. *Habitat International*, 120, 102532. <https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2022.102532>
- Wardhani, M. K., Nurlambang, T. R., & Sulisty, B. (2022). Drivers of rural depopulation in Java: A multidimensional analysis. *Regional Science Policy & Practice*, 14(2), 442–461. <https://doi.org/10.1111/rsp3.12510>
- Williamson, J. (2024). Neoclassical prescriptions for poverty reduction: An updated view. *Economic Modelling*, 130, 106-115. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2023.106115>
- Woods, M. (2011). *Rural*. Routledge. <http://books.google.com/books?id=5k4dDwAAQBAJ>
- Zarei, G., Hosseini, A., & Rahimi, M. (2020). Land speculation and rural outmigration: Evidence from Iran. *Land Use Policy*, 99, 105012. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2020.105012>
- Zarei, Z., Karimi, H., & Alizadeh, H. (2020). The impact of land speculation on rural depopulation in the periphery of metropolitan areas: A case study of Shiraz, Iran. *Land Use Policy*, 90, 104288. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2019.104288>
- Zoomers, A. (2023). Land dispossession and rural-urban migration in the Global South. *Land Use Policy*, 126, 106-118. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2022.106118>